

Tatjana ALEKNIENĖ

Lietuvos edukologijos universitetas

„Pabėgimas į tėvynę“: egzegetinės strategijos istorija

Šis straipsnis apibendrintai perteikia kelių mano prancūzų kalba parašytų tyrimų, skirtų Filono Aleksandriečio egzegetinių veikalų vaidmeniui filosofinės egzegezės istorijoje, rezultatus. Siekiu įrodyti du tradicinėms filosofijos istorikų nuostatomis prieštaraujančius teiginius: 1) žydų Raštų egzegetas Filonas Aleksandrietis (apie 25 m. pr. Kr. – 45 m. po Kr.) laikytinas vienu iš filosofinės nefilosofinių tekstų egzegezės pradininkų; 2) Aleksandrijoje ilgai mokslus ėjęs filosofas Plotinas (apie 205–270 m.) veikiausiai buvo susipažinęs su egzegetiniais Filono Aleksandriečio veikalais.

Už galimybę atsidėti nuodugnesniam „Teaiteto“ egzegetinės „formulės“ plėtotės platonizmo tradicijoje tyrimui esu dėkinga Lietuvos mokslo tarybai, finansavusiai mano vykdytą mokslo projektą „Filonas Aleksandrietis ir filosofinė graikų kultūra“ (MIP-064/2014).

The article provides a survey of the results of several of my studies published in French and dedicated to the role of Philo of Alexandria's exegetical works in the history of philosophical exegesis. My aim is to prove two statements which contradict traditional views among the historians of philosophy, namely: a) that the exegete of the Jewish Scriptures Philo of Alexandria (ca 25 BC – 45 AD) should be considered as one of those who initiated philosophical interpretation of non-philosophical texts; b) that the philosopher Plotinus (ca 205–270), who has studied in Alexandria for a long period of time, probably knew Philo of Alexandria's exegetical works.

For the possibility to consecrate myself to a thorough analysis of the exegetical development of the formula of *Theaetetus* in the Platonic tradition, I am grateful to the Research Council of Lithuania which financed my research project „Philo of Alexandria and Greek philosophical culture“ (MIP-064/2014).

Įvadas

Tyrimo objektas. Filono Aleksandriečio (apie 25 m. pr. Kr. – 45 m. po Kr.) vaidmuo filosofinės nefilosofinių tekstų egzegezės tradicijoje. Straipsnis apibendrintai perteikia mano ankstesnių tyrimų rezultatus¹.

Tikslas. Egzegezės istorikai, kalbėdami apie Homero poemų filosofinės egzegezės kilmę, ją sieja su graikų filosofine, paprastai – platonizmo tradicija. Odisėjo istorijos egzegezės elementai Plotino veikaluose tyrėjų visada yra kildinami iš tos pačios graikų filosofinės egzegezės tradicijos. Savo atliktais tyrimais siekiu įrodyti du šioms tradicinėms istorikų nuostatomis prieštaraujančius teiginius: 1) žydų Raštų egzegetas Filonas Aleksandrietis (apie 25 m. pr. Kr. – 45 m. po Kr.) turi būti laikomas vienu iš filosofinės nefilosofinių

tekstų egzegezės pradininku; 2) Aleksandrijoje ilgai mokslus ėjęs filosofas Plotinas (apie 205–270 m.) veikiausiai buvo susipažinęs su egzegetiniais Filono Aleksandriečio veikalais.

Straipsnio uždaviniai: 1) aptarti „pabėgimo į tėvynę“ alegorijos vietą Plotino veikaluose; 2) apžvelgti tyrėjų nuomones apie šios alegorijos (neo)platoniską kilmę; 3) parodyti, kad egzegetinio sielos kelionės motyvo šaltiniu laikytinas Platono dialogo „Teaitetas“ *locus classicus* (176a–b), o Filonas Aleksandrietis galėjo būti pirmas Platono skaitytojas, šį raktą įvertinęs ir pritaikęs nefilosofinio teksto aiškinimui; 4) nurodyti Plotino raštuose pastebimus Filono plėtotos sielos kelionės (pabėgimo pas Dievą) alegorijos atgarsius; 5) aptarti Filono egzegetinio sielos kelionės motyvo santykį su graikų filosofine egzegeze ir žydų Raštų aiškinimo tradicija.

Metodas. Tyrimo pagrindą sudaro įdėmi originalių Filono Aleksandriečio, Plotino ir kitų Antikos laikų tekstų analizė, ypatingą dėmesį skiriant fizinį judėjimą *sielos kelionės alegorija* paverčiantiems minėtų autorių aiškinimams.

1. Plotinas, „Apie grožį“, sk. 8: ką reiškia „bėgti į brangiąją tėvynę“?

Plotino veikalo „Apie grožį“ (*Tractatus 1, Enneades I, 6*) pabaigoje yra vienas įtaigus, garsus ir tekstų aiškinimo strategijų istorijai svarbus svarstymas. Plotinas čia kalba apie kelią prie mąstomojo Grožio. Pasak jo, klaidinga būtų šio, tikrojo, Grožio ieškoti *kūnų* grožyje. Tam, kas taip darytų, nutiktų kaip Narcizui: „Norėjęs pagauti ant vandens paviršiaus plūduriuojantį gražų vaizdą (εἰδώλου καλοῦ), [anas] paniro srovės gelmėn ir pranyko iš akių. Taip pat ir įsitvėręs bei nepaleisdamas gražių kūnų ne kūnu, bet siela panirs į tamsias ir protui džiaugsmo nežadančias gelmes“². Plotinas pastebi, kad šis mitas veikiausiai užmena mįslę („kaip, man regis, nori pasakyti mitas“, ὥς πού τις μῦθος, δοκῶ μοι, αἰνιττεται), ir pasiūlo jos aiškinimą. Kitaip tariant, imasi tradicinio mito egzegezės.

Traktatas „Apie grožį“ nebūtinai yra ankstyviausias, bet, neabejotinai, vienas pirmųjų Plotino parašytų kūrinių. Kita vertus, visuose Plotino raštuose mitų egzegezės elementų tikrai nėra daug³, tad veikalo „Apie grožį“ pabaiga šiuo atžvilgiu veikiau yra unikali, mat Narcizo mitas tesudaro išpūdingos egzegetinės temos įžangą. Narcizas yra netinkamo santykio su Grožiu „archetipas“. Jis vaikosi „kūnuose esančių grožybių“ (sk. 8, 6), o reikia „žinant, kad tai tėra atvaizdai, pėdsakai ir šešėliai bėgti pas tą, *kurio* šie atvaizdai“ (sk. 8, 7–8). Tad tęsdamas Plotinas pastebi, kad teisingesnis būtų raginimas: „Bėkime į brangiąją tėvynę“ (Φεύγωμεν φίλην ἐς πατρίδα, 8, 16–17⁴). Jis klausia: „Koks tai bėgimas? Kaip bėgsime?“ (Τίς οὖν ἡ φυγή καὶ πῶς;). Ir atsako išties įsimintiniais žodžiais:

Plauksime iškėlę bures, kaip, pasak [poeto], Odisėjas išplaukė nuo burtininkės Kirkės arba Kalipsės, – jis, man regis, nori pasakyti [„mena mįslę“, αἰνιττόμενος], kad anas nesutiko pasilikti, nors ir turėjo akimis parūpinamų malonumų ir gyveno juntamo grožio gausybėje. Mūsų tėvynė ten, iš kur atėjome, ten ir tėvas. Kokia tai kelionė? Kaip bėgsime? Ne kojomis reikės ją įveikti – kojos visada teneša iš vieno krašto į kitą. Nereikės ir žirgais pakinkyto vežimo, nei kokio nors jūros plausto. Ne, visa tai reikia palikti ir nebežiūrėti, bet tarsi užsimerkus pakeisti regą ir pažadinti kitą – kiekvienas ją turi, bet retas kas telkia⁵.

Taigi, Plotinas pasako, kad judėti prie Grožio reikia ne kojomis, bet rega, be to – ne kūno akių, o vidine, sielos. Kitaip tariant, artėjimas prie Grožio yra vidinis sielos veiksmas ir vyksmas. Tolimesniame to paties veikalo tekste Plotinas paaiškina, kad siela turi išsižūrėti į tą grožį, kurį pati turi savyje, o jei dar neturi, turi *tapti* gražia. Tuomet, supanašėjusi su Grožiu, ji galės pasiekti savo kelionės tikslą⁶. Tad „bėgti“ galiausiai reiškia „supanašėti“ su Tėvu, pas kurį skubame, o „supanašėjama“ su juo tuomet, kai sieloje „sužėri dieviškasis dorybės spindesys“⁷,

Mat, prieš imantis regėjimo, tai, kas žiūri, reikia padaryti giminingą ir panašų į tai, į ką žiūrima. Akis niekada neišvystų saulės, jei nebūtų tapusi panaši į saulę, ir siela neišvystų grožio, netapusį graži. Tad norintis regėti Dievą ir Grožį pirma tepasidaro visas dieviškas ir visas gražus⁸.

Dievas, „mūsų Tėvas“, apie kurį čia kalba Plotinas, – tai Mąstymas, tėvynė – mąstomasis pasaulis⁹, tačiau čia pat minimas ir anapus Grožio esantis jo šaltinis – Gėris¹⁰. Šis (Tr. 1) pabaigos svarstymas neleidžia spręsti, ar, Plotino nuomone, dera siekti supanašėti ir su visais esybėmis pranokstančiu Dievu. Kad ir kaip būtų, netrukus Tr. 9 (VI, 9) neabejotinai kalbama apie tokį, anapus Mąstymo vedančios sielos kelionės, tikslą. Kad jį pasiektum, reikia viską palikti „vienam pabėgus pas Vieną“¹¹. Toks pabėgimas prasideda nuo dorybių, bet galiausiai jas pralenkia¹².

Kalbėdamas apie sielos pabėgimą pas Dievą, Plotinas plėtoja Platono „Faidro“, „Puotos“ ir „Valstybės“ motyvus, bet gerokai labiau, nei regime dialoguose, iškelia *vidinio* kelio krypties reikšmę. Tačiau įstabiausia šiame (Tr. 1) pabaigos tekste yra tai, kad savo aiškinimus apie pabėgimą į mąstomąją tėvynę Plotinas „rutulioja“ iš *egzegeto* pozicijos. Homero poemų žodžiai ir vaizdai suteikia patogią atramą, nuo kurios atsispjyres filosofas gali ryškiau ir vaizdingiau išdėstyti tai, ką galėjo pasakyti ir be egzegetinių „aplankkelių“. Tačiau tokiu atveju jo aiškinimas būtų netekęs savo įsimintino vaizdingumo ir puikaus poleminio patoso. Poeto žodžiai apie „pabėgimą“ ir „tėvynę“ teikia nuostabią progą paaiškinti, *koks* „bėgimas“ turimas galvoje ir *kaip* turime „bėgti“?

Šventasis Augustinas, vienas iš garsiausių Plotino skaitytojų ir gerbėjų, ne tik gerai įsidėmėjo Plotino aiškinimus apie kelią, kuriam įveikti neprireiks nei kojų, nei kokių nors transporto priemonių¹³, bet ir taikliai nurodė „pabėgimo“ motyvo ryšį su panašėjimo į Dievą tema: „Plotino žodžiai, kur sako „Reikia tad bėgti į brangiausią tėvynę, kur yra tėvas, kur yra viskas“. Koks tad, klausia, „tai bus žygis ar pabėgimas?“. Tapti panašiam į Dievą“¹⁴. Panašėjimo į tai, ką siekiama išvysti, tema plėtojama devintame Tr. 1 skyriuje, o garsius Platono žodžius apie supanašėjimą su Dievu per dorybes Plotinas cituoja anksčiau, svarstydamas sielą apvalantį ir gražinantį dorybių poveikį:

Tad vėl pakilusi prie Mąstymo siela yra didesnis grožis. Mąstymas ir tai, kas iš jo kyla, jai yra savas, ne svetimas grožis, nes tuomet ji išties yra vien siela. Teisingai tad teigiama, kad tapti gerai ir gražiai, sielai reiškia „tapti panašiam į Dievą“ [pagal Platono „Teaiteto“ 176b1–3], kadangi iš ten yra grožis ir visa esybių skirtis¹⁵.

2. (Neo)platoninė Odisėjo kelionės interpretacija: kilmės klausimas

Suprantama, kad minėti Plotino aiškinimai „pagauna“ ne tik sielos kelionės reikalams jautrius mąstytojus, bet ir filosofinės nefilosofinių tekstų egzegezės istorijos tyrėjus. Išties kultūros ir filosofijos istoriko akimis žiūrint, įdomu žinoti, kada ir kaip graikų filosofai sumanė taip „dvasingai“ aiškinti klasikinius Homero tekstus. Veikalo „Apie grožį“ vertėjai ir komentatoriai paprastai pateikia labai bendrus ir menkai informatyvius atsakymus, antai: „Kaip ir ankstesni filosofai, Plotinas Odisėjo sugrįžime įžvelgia sielos sugrįžimo į tėvo namus alegoriją („mistinę prasmę“)¹⁶, arba: „Vėlyvosios Antikos laikais tiek krikščionys, tiek pagonys ima laikyti Odisėją į tikruosius namus keliaujančios ir visus sunkumus bei pagundas kelyje įveikiančios sielos simboliu“¹⁷.

Naujausių ir išsamiausių Plotino Traktato 1 (Pierre'o Hadot įkurtoje Plotino veikalų vertimų ir tyrimų serijoje) komentarų autorės Anne-Lise Darras-Worms teigimu,

Alegorinis „Odisėjos“ aiškinimas, verčiantis Odisėją platonikų herojumi, kuris pasprunka iš juntamybės grįždamas į „tikrąją savo tėvynę“ Itakę, tai yra mąstomąją erdvę, kur siela buvo prieš įsikūnydama, yra tradicinė neoplatoninė interpretacija¹⁸.

Vargu, ar teiginys, kad, skaitydami minėtą Plotino tekstą apie pabėgimą, mes susiduriame su tradicine neoplatonine interpretacija, taikliai paaiškina šio ryškaus egzegetinio motyvo istoriją. Visų pirma, jei norima pasakyti, kad Plotinas pritaiko tradicinę egzegetinę strategiją, derėtų šią tradiciją vadinti „platonine“ arba „platoniskąja“, kadangi istoriografinę „neoplatonizmo“ sąvoką įprasta taikyti platonizmui *po* Plotino. O jei „tradicinė“ ši interpretacija tampa tik po Plotino, tuomet pastarasis būtų ne interpretacijos taikytojas, o jos „išradėjas“¹⁹.

Kad ir kaip būtų, apie minėtą tradiciją visų pirma siūloma spręsti remiantis keliais, Porfyrijaus išleistais, „Eneadų“ korpuso tektais²⁰. Tr. 5 (V, 9) pradžioje Plotinas poetiškai ir alegoriškai nužvelgia graikų filosofijos istoriją išskirdamas tris žmonių gimines ir lygindamas jas su įvairią kilimo galią turinčiais paukščiais. Aukščiausiai – „virš čia tvyrančios miglos“ – pakilti geba tik „dieviškųjų žmonių padermė“ (turime suprasti, kad kalbama apie Platono sekėjus). „Jie lieka ten iš aukštai žvelgdami į visus čia esančius dalykus ir džiaugdamiesi tikra bei gimininga vietove, kaip [džiaugiasi] žmogus, po ilgų klajonių grįžęs į savo gerai tvarkomą tėvynę“²¹. Nors čia minimas žmogus nebūtinai yra Odisėjas (Itakę, į kurią jis sugrįžta, vargu ar būtų galima pavadinti „gerai tvarkoma“, εὖνομον), cituoto teksto palyginime išties galima atpažinti klajonės ir sugrįžimo į mąstomąją tikrovę, alegorijos pėdsakus²². Ta pati alegorija Homero „Odisėjos“ vaizdais ir žodžiais yra nusakyta Porfyrijaus „Plotino gyvenime“ pateikiamoje Apolono orakulo ištarmėje. Porfyrijaus žiniomis, atsiliepdamas į Plotino mokinio Amelijaus pateiktą klausimą: „Kur nukeliavo Plotino siela?“, – orakulas atsakė poetine (homerine) kalba, vaizduodamas dievams globojant iš jūros gelmių ant tyro ir tvirto kranto ištrunkančio didvyrio paveikslą, verčiantį prisiminti dramatišką Odisėjo išsigelbėjimo iš audringos jūros („Odisėjos“ V giesmėje) istoriją²³.

Dar aiškiau apie alegorinio „Odisėjos“ skaitymo platoniskąją strategiją savo egzegetiniame veikle *De antro nympharum*, skirtame „Odisėjos“ 13-oje giesmėje²⁴ vaizduojamai nimfų olai, kalba pats Porfyrijus. Toje oloje Atėnės patariamasis Odisėjas sukrauna visus

į Itakę atplukdytus savo turtus ir sėdasi pasitarti su jį globojančia deive. Ši herojui suteikia išdžiūvusio senio valkatos išvaizdą, idant šis galėtų išbandyti namiškius ir netikėtai užklupti įžūlius žmonos Penelopės jaunikius. Aiškindamas šį motyvą Porfyrijus išvelgia visų kūninių ir su jutimu susijusių sielos „priedų“ (πᾶν περίττωμα ἀποβαλόντα καὶ τὰς αἰσθήσεις ἀποστραφέντα) atmetimo veiksmą – taip pasirengęs (veikiau „nusirengęs“) Odisėjas tariasi su Atėne, „kaip sunaikinti („nukirsti“) visas jo sielos tykančias aistras („protyrūs, πάθη)“²⁵. Anot filosofo, visą poemoje apdainuotą Odisėjo sugrįžimo kelionę reikia suprasti kaip atkaklios ir išradingos kovos su medžiagos pasauliu ir jo dievybėmis veiksmą²⁶. Porfyrijus į platoniską Homero egzegezės tradiciją „įterpia“ ir labai vertingą nuorodą:

Juk ir Numenijaus bičiulių, manau, ne be reikalo [„taikliai“, οὐ γὰρ ἀπὸ σκοποῦ] manyta, kad Odisėjas Homero „Odisėjoje“ vaizduoja [žmogų], pereinantį per visą radimąsi²⁷ ir taip sugrąžinamą pas tuos, kurie yra anapus bet kokio bangavimo ir visai nepatyrę jūros: „Kol nukeliausi pas tuos, kurie jūros visai nepažįsta, / vyrus ir neragauja druska pasūdyto valgio“ [Od. 11, 122–123]. Marios, jūra ir bangavimas ir Platono veikaluose vaizduoja medžiagos esybę²⁸.

Įsidėmėtina, kad aiškindamas, kaip dera suprasti giluminę filosofinę „Odisėjos“ mintį, Porfyrijus nenurodo pirmtakų, rašiusių anksčiau nei II a. po Kr. Kita vertus, paties Porfyrijaus veikalo pabaigos žodžiai skamba taip, tarsi autorius siektų įtvirtinti ganėtinai naują egzegetinę strategiją:

Nereikia manyti, esą šie aiškinimai yra priempti ir pramanyti įtikinamumo dėlei. Verčiau pagalvoti, kokia yra senovės išmintis, koks buvo Homero protas ir visokeriopos jo dorybės tikrumas, ir neneigti [teiginio], kad pasakėlės pramanu jis mįslingai nusakė dieviškesnių dalykų vaizdus. Juk jis negalėjo sėkmingai pramanyti viso [pasakojimo] turinio nekurdamas savo pramano pagal tam tikras tiesas²⁹.

Taigi atrodo, kad platoniškoji „Odisėjos“ egzegezė atsirado gana vėlai, ne anksčiau kaip II a. po Kr., ir tai nestebina. Suprantama, kad ryžtinga Sokrato „Valstybės“ kritika, smerkianti pedagoginį Homero vaidmenį, turėjo Platono sekėjus atgrasyti nuo mėginimų „visų tragikų vado“ kūryboje ieškoti platoninės filosofijos tiesų. Gerokai sunkiau suprasti, kaip ir kodėl platonikai vis dėlto ėmėsi Homero kūryboje jų ieškoti. Taikliai šiuo klausimu pasisakė atidus filosofinės Homero poemų egzegezės istorijos tyrėjas Robertas Lambertonas:

Išties įstabu, kad vėlyvieji platonikai pagonyms galėjo taip grubiai paminti pamatinius savo mokyklos principus, kad Homero poeziją kartu su kita ankstyvąja hegzametrine poezija imtų laikyti nepaprastai autoritetingais tekstais³⁰.

Odisėjo į platonikų herojus kelti neskatino ir įsimintinas melancholiškas baigiamojo „Valstybės“ mito vaizdas: ambicingo gyvenimo vargų nukamuotas Odisėjas labai apsidžiaugia kitam savo sielos gyvenimui radęs kažin kur numestą ir iki tol niekieno nesudominusią kuklią paprasto žmogaus būtį³¹.

3. Platono „Teaitetas“ 176a–b – egzegetinio sielos kelionės motyvo šaltinis

Šiuo straipsniu neketinu išnarplioti visos platoniškosios nefilosofinių tekstų egzegezės atsiradimo istorijos, tačiau noriu iškelti du, mano manymu, labai svarbius jos elementus. Abu jie yra susiję su minėtuoju Plotino veikalo „Apie grožį“ pabaigos tekstu. Pirmas – Platono „Teaitete“ 176a–b Sokratui priskirtų žodžių reikšmė. Čia dialogo protagonisto dėstomi teiginiai išvalgiam tekstų aiškintojui suteikia puikų egzegetinį raktą, kadangi leidžia fizinį judėjimą aiškinti kaip prie Dievo judančios sielos patirtį. Priminsiu šiuos garsius Sokrato žodžius. Atsiliepdamas į pašnekovo pastebėjimą: „Sokratai, jei tavo kalbos visus įtikintų taip pat, kaip ir mane, tarp žmonių būtų daugiau taikos ir mažiau blogio“³², dialogo protagonistas aiškina:

Bet, Teodorai, blogybės negali žūti, nes visada turi būti kažkas priešinga gėriui, taip pat negali būti įsikūrusios pas dievus, tačiau neišvengiamai keliauja per šią mirtingosios prigimties vietą. Todėl ir reikia stengtis iš čia kuo greičiau bėgti ten. „Bėgti“ reiškia įmanomai supanašėti su Dievu, o „panašėti“ – tapti protingai teisingu ir dievobaimingu³³.

Platoninės Homero egzegezės istorikai, mano žiniomis, šio teksto svarbos iki šiol deramai nėra pastebėję. Nepastebėjo jos ir bendrą alegorinės egzegezės istoriją tyrę teoretikai ir istorikai. Antai, alegorijos ir egzegezės istorijos tyrimų patriarchas Jean’as Pėpin’as savo veikaluose išvis nemini nei „pabėgimo“ (*phygē*), nei Platono „Teaiteto“³⁴. Jau cituotų išsamų komentarų Plotino (Tr. 1) autorė Anne-Lise Darras-Worms apie „Teaitetą“ užsimena, tačiau deramai neįvertina ryšio tarp šio dialogo 176a–b teiginio ir Plotino plėtojamos egzegetinės temos. Ji pastebi, kad „Plotinas pakartoja Sokrato priesaką, kurį jis, galima sakyti, supranta pažodžiui, bet, kita vertus, per alegorinę interpretaciją kildina iš Homero teksto“³⁵. Vargu, ar šis komentaras taikliai aprašo Plotino alegorijos santykį su „Teaiteto“ tekstu. Plotinas „Teaitete“ pateikto Sokrato priesako nesupranta pažodžiui ir nekildina jo iš Homero teksto. Jis sugeba nuostabią egzegetinę „Teaiteto“ formulę – „bėgti“ reiškia „panašėti į Dievą“³⁶ pritaikyti nefilosofiniam tekstui, kalbančiam apie žmogaus kelionę („pabėgimą“)³⁷.

Egzegeto akimis žiūrint, svarbiausia čia yra tai, kad Sokrato žodžiai leidžia judėjimą (konkrečiu atveju „bėgimą“) suprasti kaip santykio su Dievu patirtį. „Teaitete“ kalbama apie panašėjimą. Panašėjimo į mąstomąjį Grožį (per dorybes) motyvas ryškus ir Plotino traktate. Tačiau vietoje panašėjimo būtų galima kalbėti ir apie kitokią artėjimo prie Dievo patirtį (antai, atsigrėžimo arba atsidavimo). Egzegetinės strategijos istorijoje esminis dalykas yra tai, kad fizinis judėjimas suprantamas kaip sielos kelionės vyksmas.

Kad „Teaiteto“ raktas Plotino aiškinimui yra labai svarbus, rodo tai, kad savą Odisėjo figūros interpretaciją Plotinas plėtoja žodžiais „bėkime“ ir „bėgimas“. Homero poemos herojaus Odisėjo istorijoje šių žodžių nėra. Todėl Plotinas cituoja eilutę iš „Iliados“ (II, 140), kurios kontekstas jam vargu ar rūpi. Mat žodžiais „Bėkime į brangiąją tėvynę“ achajų kariuomenės vadas Agamemnonas nori išmėginti savo karius. Iš tiesų jis visai nenori, kad kariai spruktų iš Trojos užuot ryžtingai ją puolę. Cituodamas „Iliados“ žodžius, Plotinas galvoja ne apie achajų vado surengtą psichologinį eksperimentą, bet apie kitoje Homero poemoje apdainuotą Odisėjo sugrįžimą namo. Tačiau žodis „bėkime“

puikiai įveda egzegetinį sielos kelionės motyvą. „Bėgimo“ prigimtis Plotinui čia rūpi labiau nei „tėvynės“ ir „tėvo“ motyvas. Jis du kartus klausia: „Koks tai bėgimas?“³⁸, – ir pateikia įtaigų atsakymą.

Vienas iš paskutiniųjų Plotino veikalų – Tr. 51 (En. I, 8, „Apie blogį“), rodo, kad Plotinas tikrai gerai įsidėmėjo ir įvertino egzegetinę „Teaiteto“ protagonisto pamoką:

Žodžiai „reikia iš čia bėgti“ pasakyti nebe apie tai, kas yra žemėje. Nes, pasak jo, bėgti nereiškia pasitraukti iš žemės, bet ir esant žemėje būti „protingai teisingam ir dievobaimingam“. Vadinasi, norėta pasakyti, kad reikia bėgti nuo ydos. Tad bloga jam reiškia ydą ir tai, kas iš jos kyla³⁹.

4. Filonas Aleksandrietis ir egzegetinis „Teaiteto“ raktas

Su pastebėjimu apie „Teaiteto“ 176a–b teksto reikšmę nefilosofinių tekstų egzegezei filosofijos istorikai veikiausiai nesunkiai sutiktų, tačiau prielaida dėl žydų Raštų egzegeto Filono Aleksandriečio vaidmens platoninės (nefilosofinių tekstų) egzegezės atsiradimo ir plitimo istorijoje daugumos tradicinių įsitikinimų filosofijos istorikų tebelaikoma „erezija“. Mat filosofinės egzegezės istorikai pernelyg lengvai apeina faktą, kad platonizuojanti, Platono filosofijos sąvokomis nefilosofinę istoriją aiškinanti egzegetinė strategija anksčiau nei kurio nors heleniškojo platoniko veikaluose yra gausiai taikoma dvigubos (žydų ir graikų) kultūros platoniko Filono Aleksandriečio (apytiksliai 25 m. pr. Kr. – 45 m. po Kr.) kūryboje. Galima sakyti, kad Filono „Septuagintos“ tekstams taikoma filosofinė alegorinė egzegezė yra natūrali šios jo („helenizuoto“ žydo) sudėtinės kultūrinės tapatybės išraiška.

Ganėtinai neseniai Ekaterina Matusova dar sykį ėmėsi apmąstyti Filono egzegezės santykį su žydų ir graikų egzegetine tradicija⁴⁰. Nužvelgusi mums žinomą žydų ir graikų filosofų egzegetų kūrybą, Matusova daro išvadą, kad alegorinę-filosofinę nefilosofinių tekstų egzegezę dera kildinti iš misterinių (visų pirma, orfinių) apeigų pagrindą sudarančių tekstų, vadinamųjų „šventųjų kalbų“ (*hieroi logoi*) aiškinimo tradicijos. Šioje, bent jau nuo Dervenio papiruso (datuojamo IV a. pr. Kr. viduriu) pastebimoje tradicijoje, buvo įprasta manyti, kad tikroji šventojo teksto prasmė slypi po žodinės raiškos paviršiumi ir tik pašvęstieji gali ją patirti. Svarbu ir tai, kad tokia egzegetinė praktika taikoma ne graikiškos, bet barbariškos (visų pirma, egiptietiškos) kilmės religiniams tekstams⁴¹. Įsidėmėtina, kad pačios Matusovos pripažinimu, „šventųjų kalbų“ aiškintojai (tiek už Filoną ankstesniuose, tiek vėlesniuose tekstuose) įžvelgia alegorinę *fizikinę* (arba „astronominę“) aiškinamų tekstų reikšmę, tačiau neieško „etinių“ – sielos patirtį nusakančių – tiesų⁴², tad Filono polinkis nurodyti etines „Septuagintos“ prasmes laikytinas vienu iš išskirtiniausių jo egzegezės bruožų⁴³. Matusovos nuomone, etinės (sielos patirtį atskleidžiančios) egzegezės pavyzdį Filonas galėjo rasti pitagorininkų ezoterinių „simbolių“ (simbolinių teiginių ir veiksmų) aiškinimo tradicijoje⁴⁴. Tačiau nė viename iš jos nurodomų tekstų neįmanoma aptikti alegorinių aiškinimų, kurie primintų „etinę“, juolab „mistinę“ sielos kelionės pas Dievą patirtį nusakančią Filono egzegezę. Be to, visi Matusovos cituojami tekstai yra rašyti vėliau negu Filono, tad vargu ar galima jais remiantis daryti išvadą apie Filoną paveikusios egzegetinės tradicijos gyvavimą.

Prie ankstesnių graikų filosofų Filono egzegetinei strategijai padarytos įtakos klausimo dar turėsime grįžti. Kita vertus, jau dabar galima teigti, kad, kitaip nei Homerą skaitę tradicinės heleninės kultūros platonikai, Filonas turėjo aiškų poreikį („motyvaciją“) imtis žydų Raštų apmąstymo ir vertimo į graikų filosofijos (intelektualinės to meto Aleksandrijos aplinkos ir savo paties įgytos kultūros) kalbą. Akivaizdu, kad egzegetinė „Teaiteto“ formulė tokiam darbui labai tiko. Išties, egzegetas, kartu būdamas ir filosofu platoniku, Platono žodžius, esą „bėgti“ iš „čia“ „ten“ reiškia „panašėti į Dievą“, turėjo laikyti nepaprastai vertinga nuoroda. Vis dėlto lieka neatsakyta į klausimus, ar Filonas šiuos žodžius išties įvertino ir įsidėmėjo? Ar jis buvo pirmas pritaikęs šį veiksmingą egzegetinį raktą?

Ieškant atsakymo, visų pirma dera pastebėti, kad Filonas cituoja egzegetams strategiškai svarbią „Teaiteto“ vietą, be to, aiškiai nurodo cituojamo dialogo pavadinimą. Pasak Filono, tai, kad žemėje esama nemirtingo blogio,

Paskelbė ir vienas, dėl nuostabą keliančios išminties gerbiamas, žmogus „Teaitete“ išties išpūdingai teigdamas: „Bloga negali žūti, nes visada turi būti kažkas priešinga gėriui⁴⁵, taip pat negali būti įsikūrę pas dievus, tačiau neišvengiamai keliauja per šią mirtingosios prigimties vietą. Todėl ir reikia stengtis iš čia kuo greičiau bėgti ten. „Bėgti“ reiškia įmanomai supanašėti su Dievu, o panašėti – tapti protingai teisingu ir dievobaimingu⁴⁶.

Reikia pabrėžti, kad Filonas labai retai nurodo Platono dialogų pavadinimus. Išskyrus šį „Teaiteto“ citavimo atvejį, filosofiniame jo veikale *De aeternitate mundi* tris kartus yra paminėtas „Timajas“⁴⁷. Kiek toliau tame pačiame kūrinyje *De fuga ir inventione* Filonas dar kartą cituoja „Teaitetą“. Šįkart dialogo pavadinimo jis nemini, tačiau labai tiksliai pateikia citatą iš „Teaiteto“ 176 teksto tęsinio. Platonas čia ir vėl yra giriamas dėl puikios minties raiškos:

Vienas iš senųjų išminčių [...] išties puikiai išdrįso tarti, kad „Dievas niekada ir niekaip nėra neteisingas, nė neįmanoma būti labiau teisingam nei jis, ir niekas nėra į jį panašus labiau nei tas iš mūsų, kuris pats tampa kiek įmanoma teisingas“ [176b8–11]⁴⁸.

Niekur kitur Filonas taip išsamiai ir tiksliai necituoja nei Platono, nei jokio kito graikų autoriaus, tad galima manyti, kad šis „Teaiteto“ tekstas jam atrodė labai svarbus. Tiesa, Filonas jį cituoja ne dėl egzegetinės formulės šerdį sudarančių „pabėgimo“ arba „panašėjimo“ į Dievą sąvokų. Pirmą kartą „Teaitetą“ jis prisimena kalbėdamas apie Kainą ir norėdamas paremti teiginį apie blogio nemirtingumą⁴⁹. Kiek anksčiau dėl tos pačios priežasties cituojama „Odisejos“ eilutė⁵⁰. Antrą kartą „Teaiteto“ citata paremia Filono žodžius apie tobulą Dievo gerumą. Vis dėlto abu kartus Filono veikale cituojamas būtent tas „Teaitete“ pateikiamas Sokrato svarstymas, kuriame iškyla įstabūs žodžiai apie „bėgimą iš čia ten“ kaip „panašėjimą į Dievą“.

Filonas nesiima aiškinti atskirų „Teaiteto“ sąvokų, kaip neaiškina ir Homero poemos eilučių. Jis nėra nei Platono, nei Homero egzegetas. Vis dėlto sunku patikėti, kad stropus žydų Raštų aiškintojas nebūtų įsidėmėjęs Sokrato žodžiais nusakytos egzegetinio aiškinimo strategijos. Juo labiau, kad pagrindinėje *De fuga et inventione* dalyje⁵¹, aiškindamas Pradžios Knygos frazė: „Ir Sara ją [Hagarą] skriaudė, ir ji pabėgo [ἀπέδρα] nuo jos veido“⁵²

ir tolesnį tekstą, Filonas aptaria būtent „pabėgimo“ sąvokos ir įvairių „pabėgimo“ rūšių prasmes. Akylas egzegetas visų pirma pastebi, kad „pabėgėliai“ (τῶν ἀποδιδρασκόντων) yra minimi daugelyje Raštų vietų ir nurodo tris pagrindinius pabėgimo motyvus – bėgti galima iš neapykantos, baimės arba gėdos⁵³. Dvi pirmosios rūšys nusako sielos judėjimą prie dorybės ir Dievo artumos, tolyn nuo kūno dalykų traukos⁵⁴. Toliau Filonas imasi aiškinti Mozės įsakymą dėl žmogžudysčių. Šis įsakymas numato mirties bausmę už tyčinę žmogžudystę ir nurodo „priebėgą“ tam, kuris nužudė pats to nenorėdamas: „Duosiu tau vietą, kur žudikas gaus priebėgą“ (δώσω σοι τόπον, οὗ φεύξεται ὁ φονεύσας)⁵⁵. Filonas aiškina, kad Dievas yra vienintelė visų „priebėga“ (καταφυγή) – dorybės ir amžinojo gyvenimo vieta⁵⁶. Jis pastebi, kad visi „priebėgai“ skirti miestai priklauso Levio giminei⁵⁷. Taip yra todėl, kad

Levitai tam tikra prasme taip pat yra pabėgėliai, kadangi, norėdami patikti Dievui, jie paliko tėvus, vaikus, brolius ir visą mirtingąją giminę. [...] O tikrai „pabėgti“ [„tikrasis pabėgimas“, ἀψευδῆς φυγή]⁵⁸ reiškia netekti tų, kurie mums yra artimiausi ir mieliausi [στέρησις τῶν οικειοτάτων καὶ φιλατάτων ἐστίν]⁵⁹.

Anot Filono tai, kad teisingo įniršio pagauti levitai nužudė visus aukso veršį pasigaminusius žmones (Iš 32, 27: „Ir kiekvienas nužudė savo brolių, savo artimą ir savo giminitį“), reiškia, kad jų siela nusikratė kūno, neprotingosios sielos dalies ir ištariamojo žodžio, idant likęs vienas geriausias jos pradai galėtų netrukdomai tarnauti geriausiajam ir Vieninteliam visų pradui⁶⁰. „Panašėjimo“ į Dievą tema Filono tiesiogiai čia nėra minima, tačiau jo aiškinimai apie pavyzdinius „pabėgėlius“ pas Dievą – levitus – rodo, kad tik tyros („vienos“) ir doros sielos (ir protai) gali artėti (bėgti) prie Dievo, kuris yra vienintelis⁶¹ ir absoliučiai teisingas⁶².

Akivaizdu, kad Filonas turėjo puikią motyvaciją įvertinti ir pritaikyti „Teaitete“ 176a–b glūdinčią egzegetinę strategiją. Išties, autorius, nuolatos susiduriantis su tekstais, teigiančiais, kad vienas ar kitas žydų Raštų (ir istorijos) veikėjas „pasitraukė“, „pabėgo“ arba kaip kitaip *pajudėjo* ar privalęs tai padaryti, turėtų labai apsidžiaugti iš garbingo graikų filosofo (Filono akimis žiūrint, gero Mozės mokinio) išgirdęs, kad „bėgti“ reiškia „panašėti į Dievą“. Juk taikydamas tokią egzegetinę formulę įžvalgus teksto aiškintojas žodžius apie tautos istorijos veikėjų judėjimą ir keliones nesunkiai galėjo paversti teiginiais apie Dievo artumon judančią sielą.

Antai tame pačiame veikale (*De fuga et inventione*) Filonas gali paaikškinti, kad Jokūbas nusprendžia *bėgti* nuo Labano⁶³, kadangi klausydamas Dievo nurodymų nori eiti „dorybėn vedančiu keliu“, o jį sulaikyti mėginantis Labanas tikisi, kad gundanti ir sunkiai įveikiama klaidinančių jausmų trauka privers Jokūbą pasukti atgal (ἵνα παλινδρομήσω)⁶⁴. Kiek toliau Filonas dar aiškina: „Jokūbas bėga (ἀποδιδράσκει) nuo Ezavo ir tuo pat metu išsikrausto iš tėvų namų. Mat, kaip kovą tebetęsiantis asketas, jis bėga (φεύγει) nuo ydos, bet dar negali gyventi su tobula dorybe“⁶⁵.

Filono veikaluose apskritai gausu svarstymų, kuomet žydų Raštų pasakojime minimas veikėjų judėjimas aiškinamas kaip nuorodos į sielos judėjimą prie (arba nuo) Dievo. Abromas ir jo kelionė į Dievo jam skirtą žemę yra pagrindinis tokių aiškinimų objektas. Anot Filono egzegezės, tai, kad Dievas liepia Abraomui išeiti iš savo žemės, palikti giminę, tėvo namus ir keliauti į jo nurodomą žemę (Pr 12), reiškia, kad, norėdamas apvalyti Abraomo

sielą, Dievas įsako jam pasitraukti nuo kūno, juslių ir ištariamojo žodžio srities⁶⁶. Filonas patikslina, kad Dievas nereikalauja Abraomo mirties, bet ragina sielos nuostata (τὴν γνώμην) nusigręžti nuo minėtų dalykų („susvetimėti“, ἀλλοτριώθητι) ir pasprukti (ἄπελθε ... ἐκφυγών) iš jų pastatyto ir saugomo kalėjimo⁶⁷.

Filonas aiškiai nusako savo egzegetinę strategiją: „Anot Rašto žodžių, minėti persikėlimai yra išmintingo vyro darbas, o pagal perkeltinio sakymo [,alegorijos, ἐν ἀλληγορίᾳ] dėsnius – sielos, kuri myli dorybę ir ieško tikrojo Dievo“⁶⁸. Tokie Filono teiginiai, visų pirma, rodo jo nuostatą žodžius apie „bėgimą“, „pasitraukimą“ ir panašius veiksmus aiškinti kaip sielos kelionės prie Dievo ženklus. Tačiau ar esama pakankamo pagrindo juos sieti su „Teaiteto“ 176a–b egzegetine formule? Manau, kad taip, nors Filonas sielos judėjimui prie Dievo mieliau taiko žodžius „sekti Dievu“ arba „artėti“ („glaustis“) prie Dievo, nei „panašėjimo“ sąvoką. Ryšį su „Teaitetu“ neabejotinai išduoda tai, kad Filonas savo aiškinimus apie pažodinę ir alegorinę Abraomo *judėjimo* prasmes sieja su (filosofine) gyvenimo „tikslu“ (*telos*) sąvoka. Filosofai stoikai „tikslą“ apibrėžė kaip gyvenimą sutariant su prigimtimi (ir „gamta“, *physis*), o platonikai – kaip „supanašėjimą su Dievu“, tad „Teaitetas“ 176a–b atsidūrė tarp pagrindinių Platono dialoguose randamų „tikslu“ apibrėžimų. V a. po Kr. sudarytoje Jono Stobiečio „Antologijoje“ minimi keturi supanašėjimą su Dievu kaip „tikslą“ iškeliantys dialogai, su kuriais gretinami Homero poemos žodžiai „Žengė pėdsakais Dievo“⁶⁹ ir Pitagorui priskiriamas priesakas „Sek Dievu“⁷⁰. Dauguma tyrėjų, sekdami Hermannu Dielsu⁷¹, laikosi nuomonės, kad Stobietis *telos* nusakantį tekstą paėmė iš Augusto amžininko, filosofo Arejo Didymo rinktinės, o šis, savo ruožtu, perteikia Aleksandrijos platoniko Eudoro (I a. pr. Kr.) teiginius⁷². „Panašėjimas“ su Dievu šiame tekste visų pirma suprantamas kaip gebėjimas kurti ir palaikyti tvarką: „Mat Dievui priklauso kurti ir tvarkyti pasaulį [τὸ κοσμοποιῶν καὶ κοσμοδιοικητικόν], o išminčiui – nustatyti gyvenimo tvarką ir per jį vesti [βίου κατάστασις καὶ ζωῆς διαγωγή]“⁷³. „Teaitetas“ čia yra minimas, tačiau necituojamas, apie „pabėgimą“ neužsimenama ir alegorinė jo prasmė nėra pabrėžiama.

Turint galvoje abejones dėl Stobiečio perteikiamo liudijimo autorystės ir laikotarpio, Filono dėstomi teiginiai apie žmogaus sielos „tikslą“ yra ankstyviausi mums žinomi platoniniai šios sąvokos apibrėžimai. Filonas Platono „supanašėjimo su Dievu“ sampratą⁷⁴ gretina su „Odisejos“ žodžiais⁷⁵ ir Pitagoro priesaku⁷⁶, šį, Stobiečio „Antologijoje“ taip pat perteiktą autoritetų rinkinį, praturtindamas žydų Raštų ištarmomis.

Veikale *De migratione Abrahami* 127–135 aiškindamas Abraomo kelionės prasmes (Abraomas „keliavo, kaip Dievas jam sakė“ (Pr 12, 4)), Filonas primena „geriausių filosofų apdainuotą“ egzistencinio „tikslu“ sąvoką. Paminėjęs stoikų „tikslu“ apibrėžimą („gyventi pagal prigimtį“)⁷⁷, Filonas paaiškina, kad tikslo pasiekama tuomet, kai „stojęs ant dorybės tako mąstymas eina teisingojo proto pėdsakais ir seka Dievu“⁷⁸. Filono teigimu, siekį „sekti Dievu“ yra iškėlęs „švenčiausias Mozė“, kuris yra pasakęs: „keliausi paskui savo viešpatį Dievą“ (pagal Įst 13, 5)⁷⁹. Platono „panašėjimo į Dievą“ Filonas čia visai nemini. Kita vertus, jo manymu, tą patį sekimo paskui Dievą tikslą nusako Rašto žodžiai „šliesis prie jo“⁸⁰ ir „artėti prie Dievo“⁸¹.

Nors apie „panašėjimą į Dievą“ Filonas minėtame tekste nekalba, jo žodžiai apie „dorybių kelią“ („stojęs ant dorybės tako mąstymas“) leidžia manyti, kad jis nepamiršta platoniškosios, ir būtent „Teaiteto“, supanašėjimo su Dievu sampratos. Platono teisingumo

ir dievobaimingumo vietą („panašėti“ reiškia tapti protingai teisingu ir dievobaimingu“, δίκαιον καὶ ὄσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι) Filono tekste užima „dievobaimingumas ir tikėjimas“ (εὐσέβεια δῆπου καὶ πίστις). Šios dorybės „suderina ir suvienija protą su negendančia prigimtimi“⁸². Kitame patriarcho keliones aptariančiame veikale Filonas šalia priesako „sekti Dievu“ mini ir „supanašėjimo“ idealą. Šiuo atveju, sutikdamas su įprasta platonikų samprata, jis kalba apie dievobaimingo žmogaus supanašėjimą su gražia pasaulio tvarka⁸³.

Kaip matėme, pastaroji samprata platonizmo tradicijoje yra įprasta⁸⁴. Vis dėlto Filono „tikslas“ (*telos*) motyvo plėtotė išsiskiria neabejotinai originalumu, kylančiu iš jo egzegetinių rūpesčių – kalbėdamas apie tikslą „sekti Dievu“ Filonas pabrėžia, kad Mozė galvoje turėjęs ne kūno, bet sielos judesius:

[Sekli Dievu Mozė ragina] ne judinant kojas (žmogų neša žemė, bet Dievą – net dėl viso pasaulio nesu tikras). Ne, jis veikiausiai kalba alegorijomis turėdamas omenyje sielos sekimą [ἀκολουθίαν] Dievo priesakais, kurie nurodo visų šaltinio garbę⁸⁵.

Šis *De migratione Abrahami* svarstymas leidžia išvystyti apčiuopiamą ryšį tarp platoniškosios panašėjimo į Dievą formulės ir egzegetinės Filono strategijos. Akivaizdu, kad iš visų „panašėjimą į Dievą“ mininčių Platono tekstų geriausią pagrindą svarstyti apie dvasinę fizinio judėjimo prasmę teikia „Teaitetas“ 176a–b.

Platoninė supanašėjimo su Dievu formulė pabrėžia proto vaidmenį – „tapti protingai [μετὰ φρονήσεως, ‚protui dalyvaujant‘] teisingu ir dievobaimingu“. Šiuo (proto vaidmens panašėjant į Dievą) klausimu Filonas gerokai nukrypsta nuo heleniškojo platonizmo tradicijos, mat, iškėlęs klausimą, „kas yra teisingo protavimo (τοῦ φρονεῖν ὀρθῶς) tikslas [ir ‚siektinas tobulumas, τέλος‘]?“, atsako: „Pripažinti savo paties ir kiekvienos atsiradusios [būtybės] beprotybės (ἄφροσύνην). Juk žinojimo riba (πέρας ἐπιστήμης) – manyti, kad nieko nežinai, nes vienas vienintelis tėra išminčius ir Dievas“⁸⁶.

Tekste *De migratione Abrahami* 127–135, kurį aptarėme, kalbama ne apie „pabėgimą“, tačiau dera priminti, kad Filono veikaluose Abraomo kelionė, dvasinis šios kelionės tikslas ir turinys, vaizduojami kaip artimas levitų „pabėgimo“ analogas.

5. Filonas Aleksandrietis ir aleksandrietis Plotinas

Grįždami prie išpūdingojo Plotino veikalo „Apie grožį“ finalo, turime pastebėti daugerio-pus Filono egzegetinių aiškinimų atgarsius. Visų pirma, įsidėmėtina, kad, kaip ir Filonas, Plotinas iškelia metaforinę „pabėgimo“ sąvokos prasmę taip keldamas koją į pamatinio tradicijos teksto (Homero poemos) egzegezės sritį.

Dera pabrėžti ir tai, kad Filonas gali būti laikomas vieninteliu mums žinomu graikų autoriumi, anksčiau nei Plotinas platoninėje panašėjimo į Dievą ir sekimo Dievu temoje iškėlusiu „bėgimo“ (ir kelionės) temą. Irmgard Männlein-Robert, tirdama „panašėjimo į Dievą“ motyvą platonizmo tradicijoje, prieina išvadą, kad iki III a. po Kr. platonikai, regis, nesidomėjo „Teaiteto“ 176a–b glūdinčiu „pabėgimo“ motyvu, bet svarstė raginimą

ugdyti dorybes. Anot tos pačios tyrėjos, aiškus posūkis įvyksta Plotino veikaluose – čia, bet ne anksčiau, „pabėgimo“ tema tampa esminiu „panašėjimo į Dievą“ dėmeniu⁸⁷. Apie platoniką Filoną Aleksandrietį minėta autorė ne neužsimena. Kita vertus, Filono kūrybos tyrėjai, Wendy Hellemanas ir Davidas Runia, yra paskelbę kolegų platonizmo istorikų, deja, nepastebėtus tyrimus, susijusius su platoninės „panašėjimo į Dievą“ formulės plėtote Filono veikaluose⁸⁸. Šie tyrimai parodė, kad Filono svarstymuose esama aiškių Plotinui būdingos „pabėgimo“ sampratos užuomazgų: Hellemanas pastebi, kad Filono panašėjimo į Dievą sampratoje galima išskirti bėgimo ir veržimosi iš kūnų pasaulio motyvą⁸⁹, o Runia primena „pabėgimo“ (pasitraukimo) iš kūno, jo pojūčių ir ištariamojo žodžio egzegetinės temos svarbą Abraomo, levitų ir visos žydų tautos išėjimo iš Egipto istorijai skirtuose Filono aiškinimuose⁹⁰.

„Pabėgimo“ (pas Vieną) motyvas ryškiai iškyla dar viename ankstyvajame Plotino veikalė (Tr. 9), kurį užbaigia išpūdingi žodžiai apie „vieno“ (visko nusikračiusio Vieno patyrimo subjekto) „pabėgimą pas Vieną“ (visos tikrovės šaltinį) – *phyge monou pros monon*. Čia Plotinas, kaip ir Filonas, „pabėgimą“ ir pasitraukimą iš kūno ir kūnų pasaulio sieja su intymiausio sielos branduolio „vienumu“ (*monosis*; mat ir Dievas yra absoliučiai *monos*)⁹¹ ir visišku savęs, taip pat ir savo mąstymo galių atsižadėjimu (*ekstasis*)⁹². Pastarasis motyvas yra visai neheleniškas⁹³, tačiau labai būdingas „levitiškai“ (minėtąja visiško pasaulio ir savęs atsižadėjimo prasme) platoniko Filono mąstysenai⁹⁴. Mat, jei Raštų teksto susidūrimas su graikų filosofija paakina Filoną žodžiuose apie erdvinius judesius ieškoti paslėptų dvasinių prasmų, žydiškojo dvasingumo susitikimas su platoniniu mąstymu sukuria ypatingą „pabėgimo“ (pasitraukimo) pas Dievą sampratą, kai „pabėgimas“ suvokiamas kaip ekstatinis visų savo savybių ir priklausomybių atsisakymas.

Traktate 1 (I, 6) Plotinas Homero citatos proga kalba apie *pabėgimą į tėvynę*. Sekdama Platono „Teaiteto“ pėdsakais, čia aptariau tik „pabėgimo“ (*phyge*) motyvą ir su juo susijusius egzegetinės strategijos klausimus. Tačiau, pasigilinę į mąstomosios „tėvynės“ sampratą, taip pat turėtume pastebėti galimos Filono įtakos žymes⁹⁵. Mat, anksčiau už Plotiną žinomuose graikų tekstuose, mąstomąją, meta-tėvynę, mini tik Filonas⁹⁶ ir su Filonu arba jam artima intelektualine Aleksandrijos žydų aplinka siejamas „Laiško žydams“ autorius⁹⁷. Platoniškoje tradicijoje „tėvynė“ sielos kelionės kontekste mini Plutarchas Chaironietis (apytiksliai 45–125 m. po Kr.). Viename veikalė, kalbėdamas apie pomirtinę sielų kelionę, jis lygina prie Mėnulio (kelionės tikslo) artėjančių sielų džiaugsmą su tėvynės grįžtančių tremtinių nuotaika⁹⁸, kitur guodžia: nesvarbu anksčiau ar vėliau, kaip į naująją tėvynę vykti privalantys naujakuriai nuvyksime ten, kur visi turime keliuti⁹⁹. Tad „tėvynė“ Plutarchas mini tik *lygindamas* sielos potyrius su politinio gyvenimo tikrove. Be to, kitaip nei Filonas ir Plotinas, Plutarchas kalba apie pomirtinio sielos atsiskyrimo nuo kūno patirtį, kurią, beje, vaizduoja labai „fiziškai“ (kaip Platono mituose), bet ne apie kilimą į mąstomybę, kuriam nereikia jokių „kojų“ ir, kaip aiškina Filonas ir Plotinas¹⁰⁰, nebūtina numirti. Jei turėsime omenyje, kad Filonas sielos „tėvynė“ laiko išmintį ir dorybes („ištariamos Dievo jos nesiskiria nuo dieviškųjų žodžių“¹⁰¹), galime matyti, kad ir jo mąstomosios „tėvynės“ samprata yra labai artima klasikinei „Teaiteto“ panašėjimo į Dievą per dorybes temai.

6. Filonas Aleksandrietis ir filosofinĕs egzegezĕs tradicija

Akivaizdu, kad ir tais laikais, kai „Odisĕjoje“ dar nebuvo iĕškoma platoninĕs sielos kelionĕs ĩ mĕstomybĕ alegorijos, mĕstytojai ir eruditai iĕ ſio pamatinio graikų kultūros teksto gausiai sĕmĕsi vaizdų ir palyginimų. Iĕzvelgti „pabĕgimo“ motyvą „Odisĕjoje“ taip pat bŭtų nesunku. Iĕties, nors tiesiogiai „pabĕgimas“ poemoje nĕra minimas, Itakĕn grĭžti besiverĭianĕiam herojui tenka sprukti (bĕgti) nuo daugelio pavojų. Kita vertus, jau uĭ Filoną ankstesnių graikų filosofų arba filosofuojanĕių autorių veikaluose galima aptikti teiginių, verĭianĕių manyti, kad ſie autoriai yra nusiteikę Homero poemose iĕškoti ũmogaus sielai naudingų pamokymų. Daugelio filosofijos ir literatūros istorikų nuomone tai rodo, kad ne tik Plotinas, bet jau Filonas savo egzegetiniuose veikaluose taiko platonikų sukurtas egzegetines Homero „Odisĕjos“ aiſkinimo strategijas. Antai, Davidas Runia mums rūpimu klausimu pastebi, kad Filonas „pabĕgimo“ iĕ kŭnų pasaulio pas Dievą alegoriją perĕmĕ iĕ „Odisĕją“ aiſkinusių platonikų. Runia nuomone, akivaizdų tokios Filono alegorijos kilmĕs ĩrodymą (*unambiguous evidence*) teikia Filono *De somniis* II, 70¹⁰². ſiame tekste Filonas cituoja „Odisĕją“ ragindamas bĕgti tolyn nuo mirtingojo gyvenimo rūpesĕių:

Tu taĕiau toli nuo bangos purslingos laikykis (ĕκτὸς βαίψε; Od. XII, 219), ir, tarytum nuo tos baisiosios Charibdĕs, spruk nuo apgailĕtinų mirtingojo bŭvio rūpesĕių ir, kaip sakoma, nĕ pirſto galu, jŭ nelieski¹⁰³.

Nemanau, kad ſiuos Filono ũdžius privaloma perskaityti kaip neabejotiną ĩrodymą, esą ankstesnieji platonikai jau iĕſkojo dvasinių Odisĕjo kelionĕs prasmį. Man regis, esama rimtesnio pagrindo juos laikyti gero heleninio autoriaus iĕsilavinimo ũenklu: ĕia, kaip ir *De fuga et inventione* 61 arba *De migratione Abrahami* 195, klasikiniĕs graikų kultūros tekstas, veikiausiai, pasitelktas siekiant ũdžiams suteikti didesnio ĩtaigumo ir universalumo¹⁰⁴.

Tyrĕjai nurodo kitus motyvus, jŭ manymu liudijanĕius, kad Filonas pasinaudoja graikų filosofų „Odisĕjai“ taikytomis egzegetinĕmis strategijomis¹⁰⁵. Ryſkiausias yra Penelopĕs tarnaiĕių vaidmens interpretavimu atvejis. Francis Henris Colsonas, regis, pirmas pastebĕjo¹⁰⁶, kad Hagaros ir Saros vaidmenų interpretacija Filono veikaluose primena graikų autorių tekstuose aptinkamą ĩvaizdį. Įvairūs ſaltiniai rodo, kad graikų filosofai, pradĕdant bent jau Aristipu Kirĕnieĕiu (apie 435–356 pr. Kr.), ũmones, kurie ĩstringa „bendrojo lavinimo“ moksluose, uĭuot ĕję prie filosofijos, lygina su Penelopĕs jaunikiais: neĭstengdami laimĕti paĕios valdovĕs, jie turĕję tenkintis karalienĕs tarnaiĕių palankumu¹⁰⁷. Filonas, savo ruoĭtu, veikale *De congressu* aiſkina, kad ũmonos Saros Abraomui duota tarnaitĕ Hagara (mat su paĕia Sara jis vaikų turĕti negalĕjo) vaizduoja parengiamuosius mokslus¹⁰⁸, juos iĕſjĕs Abraomas galĕs pasiekti iſminties – Saros. Dar daugiau, ta pati Abraomo istorija Filono yra siejama su jo veikaluose ĩprasta laikinosios vieſnagĕs (Hagara yra svetimſalĕ, πάροικος) ir nuolatinio gyvenimo savo buveinĕje arba „tĕvynĕje“ (κατοικεῖν, tai Sara Iſmintis) priešprieſa¹⁰⁹.

Akivaizdu, kad Filonas pasitelkia ũinomą filosofinĕs tradicijos motyvą. Tai galima laikyti ilgai graikų kultŭroje vieſint jo ĩgytu *viaticum*¹¹⁰. Vis dĕlto, galima nurodyti bent du naujus ir originalius Filono egzegetinĕs strategijos bruoŕus. Pirma, minĕti graikų autoriai pateikia palyginimą¹¹¹, antra, jie priešprieſina Odisĕją ir jaunikius: Odisĕjas gauna

karalienę Penelopę, jaunikiai – tik tarnaitės. Filonas siūlo ne palyginimą, kuris nėra siejamas su poemos autoriaus intencija, bet alegorinį kūrinio aiškinimą, imdamasis atskleisti potekstėje slypinčią autoriaus Mozės mintį. Be to, jis nepriešina skirtingų žmonių tipų, bet brėžia to paties Abraomo, veikiau, tos pačios doros ir Dievą mylinčios Abraomo sielos, kelią – jis turi viešėti pas Hagarą (parengiamuosius mokslus), nepasiduodamas jos žavesiui, idant, laikui atėjus, galėtų priartėti prie doros ir išminties – Saros¹¹².

Filono amžininkų ir vėlesnių autorių tekstuose galima aptikti ir kitą egzegetiniam Filono mąstymui artimą vaizdinį, kuomet bendrojo „ciklo“ mokslai lyginami su kelione. Antai, pasak Mikalojaus Damaskiečio (Herodo I sekretorius, apytiksliai 64–4 m. pr. Kr.), apkeliavus įvairius lavinamuosius mokslus, kur trumpiau, kur ilgiau apsistojus, reikia grįžti gyventi prie gimtojo filosofijos židinio¹¹³. Veikale *De liberis educandis* panašus palyginimas minimas prieš pateikiant nelaimingų jaunikų vaizdinį¹¹⁴. Veikalo autorius pabrėžia filosofijos svarbą ir pranašumą prieš kitus lavinimo dalykus: „Gražu plaukiant laivu aplankyti daugelį miestų, bet naudingiausia – apsigyventi pačiame geriausiame“¹¹⁵. Filosofo Epikteto (apytiksliai 50–125 m. po Kr.) žodžiai šį kelionės vaizdinį aiškiai sieja su Odisėjo istorija. Jis ragina neįstrigti retorikoje ir dialektikoje, bet grįžti pas save (turėdamas galvoje sąmoningo sprendimo galią, *προαίρεσις*), kaip grįžtama į tėvynę, užuot puvus prie Sirenų¹¹⁶.

Faktas, kad jau Filono amžininkai (Mikalojus Damaskietis rašė kiek anksčiau už Filoną) pasiūlo tokį kelionės lavinamaisiais mokslais ir apsigyvenimo tėvynėje filosofijoje „vaizdą“, verčia manyti, kad filosofų aiškinant „Odisėją“ sukurtą alegoriją Filonui tereikėjo pritaikyti žydų Raštų egzegezė. Vis dėlto, ir šis populiarus filosofinis vaizdinys siūlo palyginimą, bet ne alegorinį teksto aiškinimą. Niekas minėtuose tekstuose nerodo, kad jų autoriai siekia atskleisti slaptąją Homero poemos mintį arba žino, kad esama tokio teksto aiškinimo būdo, kad Odisėjo kelionė būtų suprantama kaip sielos kelias iš kūnų pasaulio į mąstomąją tėvynę. Homero tekstus Aleksandrijoje daugiau aiškino ne filosofai, bet filologai, o šie, jei ir dairėsi filosofų nuomonės, veikiau kliovėsi Aristotelio „Poetikos“ tradicija¹¹⁷, nenumatančia alegorinio poemų aiškinimo galimybės.

7. Filono egzegezė ir žydų tradicija

Kalbant apie filosofinę nefilosofinių tekstų egzegezę, ypatingai apie alegorinius erdvinio judėjimo aiškinimus, dera nurodyti dar vieną, su religine žydų tradicija sietiną, tokių aiškinimų šaltinį. Antai, žydų egzegetas Aristobulas (veikiausiai II a. pr. Kr.) yra tvirtai įsitikinęs, kad Raštuose negali būti kalbama apie erdvinius Dievo judesius. Aristobulas tai pabrėžia dėl Išėjimo knygos (24, 16) žodžių: „Ir Dievo šlovė nusileido (κατέβη) ant Sinajaus kalno“. Aristobulas aiškina, kad Raštas nekalba apie erdvinį Dievo nusileidimą (ὥστε τὴν κατάβασιν μὴ τοπικὴν εἶναι), Dievas yra visur, o „nusileido“ jo galia (τὸ παρὰ τοῦ θεοῦ δυναμικόν), kurią išreiškia ugnies veikimas¹¹⁸. Filonas, kalbėdamas apie tą patį Išėjimo knygos tekstą pastebi, kad tik bedieviai arba kvailiai gali manyti, kad čia kalbama apie vietą keičiančio Dievo judesius (τοπικὰς καὶ μεταβατικὰς κινήσεις εἶναι περὶ τὸ θεῖον). Anot Filono, „Aišku, kad [Mozė] kalba ne apie Dievo esmę (tegalima suvokti, kad toks *γρα*), bet apie jo šlovę“¹¹⁹.

Suprantama, kad tokios mintys nuosekliai gali būti taikomos ir žmogaus santykiams su Dievu. Išties, jei Dievas neveikia fizinėje erdvėje, tuomet taip pat neįmanoma tokioje erdvėje prie jo artėti ar nuo jo bėgti. Antai Filonas aiškina, kad negalima nuo Dievo pasislėpti kūninėje erdvėje, kadangi jis neužima jokios vietos¹²⁰. Panašiai jis svarsto ir tuomet, kai aiškina, kad Mozės žodžių „sekti Dievu“ nereikia sieti su kojų judėjimu: „Žmogų neša žemė, bet Dievą – net dėl viso pasaulio nesu tikras. Ne, jis veikiausiai kalba alegorijomis turėdamas omenyje sielos sekimą Dievo priesakais“¹²¹.

Ko gero, galima sutikti, kad žydai egzegetai turėjo rimtesnę paskatą siekti Rašto žodžius apie Dievo judesius aiškinti alegoriškai, nei jų kolegos graikų filosofai. Išties, tai, kad graikų mitologijos dievai juda iš vienos vietos į kitą, filosofams, regis, niekada nekėlė didesnių rūpesčių.

Išvados

Manau, kad šis tyrimas leidžia daryti išvadą, jog Sokrato žodžiai Platono „Teaitete“ 176a–b („bėgti“ reiškia „panašėti į Dievą“) prisidėjo prie filosofinės (platonizuojančios) nefilosofinių, tačiau kultūrai pamatinių tekstų egzegezės gimimo ir kad egzegetas Filonas Aleksandrietis galėjo būti svarbiu šio gimimo istorijos veikėju, o jo aiškinimai palikti apčiuopiamą pėdsaką filosofo Plotino tekstuose.

Filosofijos istorikai dažniausiai mano, kad graikų filosofas Plotinas *a priori* negalėjo būti skaitęs už jį dviem šimtmečiais anksčiau Aleksandrijoje kūrusio žydų Rašto aiškintojo veikalų. Vis dėlto, ilgai Aleksandrijoje mokytojo ieškojęs ir dar ilgiau mokslus pas paslaptinę Amonijų ėjęs Plotinas tikrai turėjo progų su jais susipažinti¹²². Galima spėti, kad įvertinti Filono egzegetinę strategiją ir dvasinės kelionės pas Dievą alegoriją Plotiną galėjo paskatinti susidūrimas su gnostikais ir jų fizinio bėgimo į „naująją žemę“ sampratą¹²³. Šią hipotezę galbūt remia tai, kad abiejų autorių veikaluose „Teaiteto“ „pabėgimas“ iškyla šalia (gnostikams, kaip žinia, labai rūpėjusio) blogio buvimo klausimo¹²⁴.

NUORODOS

¹ Išsamiau Filono Aleksandriečio egzegezės įtaką Plotino mąstymui aptariau studijoje „L'énigme de la 'patrie' dans le Traité 1 de Plotin: héritage de l'exégèse philonienne?“ (Recherches augustiniennes et patristiques. 2007. Vol. 35. P. 1–46) ir straipsnyje „Quelle est cette fuite? *Théétète* de Platon, Philon d'Alexandrie et l'invention de l'exégèse platonisante“ (rengiama spaudai serijoje „Vestigia. Pensée antique et médiévale“. Fribourg: Academic Press, Paris: Cerf. 2016). Galimus Filono veikalų poveikio Plotinui pėdsakus taip pat nagrinėjau straipsniuose: „L'extase mystique“ dans la tradition platonicienne: Philon d'Alexandrie et Plotin“ (The Studia Philonica Annual. 2010. Vol. XXII. P. 53–82; ankstesnė versija lietuvių kalba: Filonas Aleksandrietis ir Plotinas: „mistinės ekstazės“ sąvokos kilmės klausimas // Religija ir kultūra: mokslo darbai. 2006. T. 3. P. 7–36) ir „La prière à l'Un dans le Traité 10 (V, 1) de Plotin et la tradition philosophique grecque“ (Plato Revived. Essays on Ancient Platonism in Honour of Dominic J. O'Meara / ed. Karfik F., Song E. W. de Gruyter. 2013. P. 326–342).

- ² Tr. 1 (I, 6), 8, 9–14. Visi šiam straipsnyje cituojami tekstai versti mano (T. A.).
- ³ Ryškiausia yra Urano, Krono ir Dzeuso mito egzegezė Traktate 31 (V, 8), 12–13. Gali būti, kad šiam „antignostiniame“ traktate Plotinas teogoninio graikų mito egzegezės imasi atsiliepdamas į gnostikų Sofijos mitą. Žr. *Alekniė T. L'énigme de la „patrie“ dans le Traité 1 de Plotin: héritage de l'exégèse philonienne? // Recherches augustinienes et patristiques*. P. 45–46.
- ⁴ Iliada. II, 140.
- ⁵ Tr. 1 (I, 6), 8, 17–27.
- ⁶ Tr. 1 (I, 6), 9.
- ⁷ Ibid. 9, 13–14.
- ⁸ Ibid. 9, 29–34.
- ⁹ Ibid. 9, 32–37.
- ¹⁰ Ibid. 9, 37 sqq.
- ¹¹ Tr. 9 (VI, 9), 11, 51.
- ¹¹ Ibid. 11, 4 sqq.
- ¹² Ibid. 11, 16 sqq: „Pranokęs ne tik gražius dalykus, bet ir patį Grožį, peržengęs ir patį dorybių chorą“, 11, 35: „Visa kita, kas lieka peržengus viską, yra tai, kas esti prieš visus dalykus“, 11, 45–48.
- ¹³ „Išpažinimai“. I, 18, 28; VIII, 8, 19, „Apie krikščionių mokslą“ I, 8 ir kiti. *De civitate Dei* IX, 17 Augustinas tiesiogiai cituoja Plotino žodžius ir įvardija jų autorių.
- ¹⁴ *De civitate Dei*. IX, 17.
- ¹⁵ Tr. I (I, 6), 6, 16–21.
- ¹⁶ Igal J. // *Plotino*. Enéadas I–II. Introducción, traducción y notas de Jgal I. Madrid: Gredos. 1982. P. 291. N. 60.
- ¹⁷ Armstrong A. H. Plotinus with an English Translation by Armstrong A. H. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. 1989. P. 257. N. 2.
- ¹⁸ Darras-Worms A.-L. // *Plotin*. Traité 1 (I, 6). Introduction, traduction, commentaires et notes par Darras-Worms A. L. Paris: Cerf. 2007. P. 218. Pagal Igal J. Op. cit. P. 291. N. 60.
- ¹⁹ Taip pat vargu, ar dera „tėvynę“ ir jos siekį sieti vien su nekūniniu sielos būviu. Ragindamas „bėgti“ iš kūnų pasaulio Plotinas nekviečia fiziškai iš jo iškeliauti, tai yra numirti. Siela į tėvynę turi veržtis ir šiame kūniniame gyvenime.
- ²⁰ Igal J. Op. cit. P. 291. N. 60; Kalligas P. ΠΛΩΤΙΝΟΥ Εννεας πρωτη. Αρχαιο κειμενο, μεταφραση, σχολια. Καλλιγας Π. Αθήναι: Κεντρον εκδοσεως εργαων ελληνων συγγραφεων. 1994. P. 280–281; Darras-Worms A.-L. // *Plotin*. Traité 1 (I, 6). Introduction, traduction, commentaires et notes par Darras-Worms A. L. Paris: Cerf. 2007. P. 218–219.
- ²¹ Tr. 5 (V, 9), 1, 16–21.
- ²² Daugiau apie šio teksto santykį su Tr. 1 pabaigos skyriais žr. *Alekniė T. L'énigme de la „patrie“ dans le Traité 1 de Plotin: héritage de l'exégèse philonienne? // Recherches augustinienes et patristiques*. 2007. Vol. 35. P. 5–7.
- ²³ *Porfyrijus*. Vita Plotini. 22, 23–39.
- ²⁴ Od. XIII, 96–112.
- ²⁵ De antro nympharum. 34, 1–5.
- ²⁶ Ibid. 35, 1–36, 1.
- ²⁷ Arba: „per vieną iš radimūsi sekos“ / „dar vieną radimūsi“, διὰ τῆς ἐφεξῆς γενέσεως.
- ²⁸ De antro nymharum. 35, 1–17.
- ²⁹ Ibid. 36, 1–7.
- ³⁰ Lamberton R. The Neoplatonists and the Spiritualization of Homer // *Homer's Ancients Readers. The Hermeneutics of Greek Epic's. Earliest Exegetes* / ed. Lamberton R., Keaney J. J. Princeton: University Press. 1992. P. 115.
- ³¹ Resp. 620c–d.

- ³² Theaet. 176a3–4.
- ³³ Ibid. 176a5–b3.
- ³⁴ *Pépin J.* Mythe et Allégorie. Les origines grecques et les contestations judéo-chrétiennes. Paris: Aubier. 1958; La tradition de l'allégorie. De Philon d'Alexandrie à Dante. Paris: Études augustiniennes. 1987.
- ³⁵ Darras-Worms A. L. // *Plotin. Traité 1 (I, 6)*. Introduction, traduction, commentaires et notes par Darras-Worms A. L. Paris: Cerf. 2007. P. 218.
- ³⁶ Theaet. 176b1: φυγή δὲ ὁμοίωσις θεῶν.
- ³⁷ „Teaiteto“ formulēs atgarsius, ko gero, galima atpažinti ir minėtame Tr. 5 (V, 9), kur sugrįžimo tėvynėn vaizdais kalbama apie kilimą iš „čia“ (ἐνταῦθα) į „ten“ (ἐκεῖ, *bis*), į „tikrą ir savą vietovę“ (τῷ τόπῳ ἀληθινῷ καὶ οικείῳ ὄντι) (Tr. 5 (V, 9), 1, 16–21). Pagal „Teaitetas“ 176a5–b1: „bloga [...] neišvengiamai keliauja per šią mirtingosios prigimties vietą. Todėl ir reikia stengtis iš čia kuo greičiau bėgti ten“.
- ³⁸ Tr. 1 (I, 6), 8, 17 (Τίς οὖν ἡ φυγή καὶ πῶς;), 21–22 (Τίς οὖν ὁ στόλος καὶ ἡ φυγή;).
- ³⁹ Tr. 51 (I, 8), 6, 9–13.
- ⁴⁰ *Matusova E.* Allegorical Interpretation of the Pentateuch in Alexandria: Inscripting Aristobulus and Philo in a Wider Literary Context // *Studia Philonica Annual*. 2010. Vol. 22. P. 1–51.
- ⁴¹ *Matusova E.* Op. cit. P. 19–42. Kiek panašias mintis pati dėščiau savo ankstesniame straipsnyje *Lénigme de la „patrie“ dans le Traité 1 de Plotin: héritage de l'exégèse philonienne? // Recherches augustiniennes et patristiques*. 2007. Vol. 35. P. 32.
- ⁴² *Matusova E.* Allegorical Interpretation of the Pentateuch in Alexandria: Inscripting Aristobulus and Philo in a Wider Literary Context // *Studia Philonica Annual*. 2010. Vol. 22. P. 1–51; 25; 29; 42–44.
- ⁴³ Ibid. P. 44.
- ⁴⁴ Ibid. P. 45–50.
- ⁴⁵ „Kažkas priešinga Gėriui“ perteikia τὴ τῷ ἀγαθῷ. Taip tekstą pataisė leidėjas P. Wendlandas (*Philonis Alexandrini. De fuga et inventione // Opera quae supersunt*. Vol. III / ed. Cohn L., Wendland P. Berolini: W. de Gruyter. 1898. P. 111–155), remdamasis Platono dialogo tekstu. Filono veikalo rankraščių tekstas – τῷ θεῷ, „Dievui“. Kaip pastebi D. Runia (*The Text of the Platonic Citations in Philo of Alexandria // Studies in Plato and the Platonic Tradition: Essays Presented to John Whittaker / ed. Joyal M. Aldershot, Brookfield*. 1997. P. 272), negalima atmesti galimybės, kad Filonas būtent taip ir norėjo pataisyti Platoną.
- ⁴⁶ Fuga. 63.
- ⁴⁷ Aetern. 13, 25, 141. D. Runia nuomone (ten pat, P. 271) tai, kad Filonas vietoje autorius nurodo tik veikalo pavadinimą, yra stilistinė gudrybė, kuri jam leidžia „išvengti akivaizdybės ir įtraukti skaitytoją“. Jei tai tiesa, įsidėmėtina, kad, Filono manymu, būtent šio Platono teksto nėra reikalo pristatyti.
- ⁴⁸ Fuga. 82. Filonas „Teaitetą“ cituoja toliau – iki 176d1.
- ⁴⁹ Filonas aiškina Pradžios knygos (Pr 4, 15) žodžius: „Dievas uždėjo Kainui ženklą, kad niekas jį sutikęs nenužudytų“.
- ⁵⁰ Fuga. 61. Filonas cituoja „Odisėją“ XII, 118: „Ne mirtingoji yra ji [Scilė], blogybė tai nemirtinga“.
- ⁵¹ 1–118 iš 213 L. Cohno ir P. Wendlando leidimo skyrelių. *Philonis Alexandrini. De fuga et inventione // Opera quae supersunt*. Vol. III / ed. Cohn L., Wendland P. Berolini: W. de Gruyter. 1898. P. 111–155.
- ⁵² Pr 16, 6–12.
- ⁵³ Fuga. 1–4.
- ⁵⁴ Fuga. 9, 20–22, 43.
- ⁵⁵ Fuga. 53; Iš 21, 12–14.
- ⁵⁶ Fuga. 55–56, 62, 75–78, 94, 97 sqq.
- ⁵⁷ Fuga. 87.
- ⁵⁸ Φυγή graikų kalboje reiškia tiek „(pa)bėgimą“, tiek „tremtį“. Filonas turi omenyje abi šias žodžio reikšmes.

- ⁵⁹ Fuga. 88–89. Pagal Sacr. 119: „Pas Dievą prieglobsčio ieškoti pabėgęs protas vadinamas levitu“.
- ⁶⁰ Ibid. 89–92.
- ⁶¹ Ibid. 91–92.
- ⁶² Pagal Fuga. 82.
- ⁶³ Fuga. 14: δρασμὸν εικότως βουλεύεται.
- ⁶⁴ Ibid. 20–22. Pagal Leg. III, 22: „Bėgame ne vien nuo tavęs, kūnų ir spalvų bičiuli Labane, bet ir nuo viso, kas tava, tad ir nuo aistrų veiksmams antrinančių juslių balsų“.
- ⁶⁵ Fuga. 43.
- ⁶⁶ Migr. 1–6, 9–12.
- ⁶⁷ Ibid. 7–9.
- ⁶⁸ Abr. 68.
- ⁶⁹ Od. II, 406; III, 30; V, 193; VII, 38.
- ⁷⁰ *Jonas Stobietis*. Anth. II, 7, 3f 1–18.
- ⁷¹ *Doxographi Graeci*. Berlin. 1879, 1929.
- ⁷² Šiuo klausimu nesama vieningos nuomonės. Žr. *Göransson T. Albinus, Alcinous, Arius Didymus // Studia Graeca et Latina Gothoburgensia*. Vol. 61. Göteborg. 1995. P. 203–226; *Karfik F. Mittelplatonische Lehre de finibus bei Stobaios, Alkinoos und Apuleius // Ethik des antiken Platonismus. Der platonische Weg zum Glück in Systematik, Entstehung und historischem Kontext. Akten der 12. Tagung der Karl und Gertrud Abel-Stiftung. Vom. 15. Bis 18. Oktober 2009 in Münster/ hrsg. Pietsch Chr. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. 2013. P. 119.*
- ⁷³ *Jonas Stobietis*. Anth. II, 7, 3f 5–7. Ši „tikslų“ apibrėžimą primena I a. pab. platoniko Plutarcho Chaironiečio veikalų teiginiai – *De sera numinis vindicta* 550c12–e5, *Dion* 10, 2.
- ⁷⁴ Decal. 73 (τέλος εὐδαιμονίας τὴν πρὸς θεὸν ἐξομοίωσιν), Spec. IV, 188 ir Virt. 168 pati „tikslų“ (*telos*) sąvoka nėra minima, tačiau autoriaus teiginiai neabejotinai priklauso tam pačiam žmogaus gyvenimo „tikslų“ apibrėžimo kontekstui.
- ⁷⁵ Opif. 144.
- ⁷⁶ Decal. 100.
- ⁷⁷ Migr. 127–128. Filonas neišvengia prieštaravimo tarp stoinio ir platoninio „tikslų“ (*telos*) apibrėžimų, gyvenimą pagal Dievo sutvarkytos gamtos dėsnius laikydamas tinkamu būdu artėti prie Dievo ir su juo supanašėti. Pagal *Helleman W. E. Philo of Alexandria on Deification and Assimilation to God // Studia Philonica Annual*. 1990. Vol. 2. P. 59 sqq; *Bonazzi M. Towards Transcendence: Philo and the Renewal of Platonism in the Early Imperial Age // Philo of Alexandria and Post-Aristotelian Philosophy / ed. Alessi Fr. Leiden. Boston: Brill. 2008. P. 249 sqq. Dillon J. (The Hierarchy of Being as Framework of Platonic Ethical Theory // Ethik des antiken Platonismus. Der platonische Weg zum Glück in Systematik, Entstehung und historischem Kontext. Akten der 12. Tagung der Karl und Gertrud Abel-Stiftung. Vom. 15. Bis 18. Oktober 2009 in Münster / hrsg. Pietsch Chr. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. 2013. P. 91 sqq) paaiškina, kaip stoikų siūlomas „tikslų“ apibrėžimas galėjo atrodyti tinkamas jau platonikui Antiochui Askaloniečiui (apytiksliai 125–68 m. pr. Kr.).*
- ⁷⁸ Migr. 128.
- ⁷⁹ Ibid. 131.
- ⁸⁰ Įst 10, 20: πρὸς αὐτὸν κολληθήσῃ (pažodžiui „prisiklijuosi“, „prilipsi“).
- ⁸¹ Pr 18, 23: ἐγγίξῃς θεῷ.
- ⁸² Migr. 132. Pasak Filono, tai yra ta „jungtis“ („klijai“, κόλλα), apie kurią kalba Mozė, liepdamas „šlietis“ („prilipti“) prie Viešpaties savo Dievo (Įst 10, 20).
- ⁸³ Abr. 60–61 sqq.
- ⁸⁴ Be minėto Stobiečio „Antologijos“ teksto, galima prisiminti Plutarcho *De sera numinis vindicta* 550c12–e5 ir *Dion* 10, 2.
- ⁸⁵ Migr. 131.
- ⁸⁶ Ibid. 134. Pagal *Deus* 159–161, einantis „karališkuoju“ išminties keliu, vieninteliu vedančiu į tikrą sielų priebėgą (καταφυγή), nepailsta, kol sutinka karalių, o sutikęs – patiria jo palaimingumą ir savo menkystę.

- ⁸⁷ *Männlein R. I.* Tugend, Flucht und Ekstase: Zur $\acute{\alpha}\mu\acute{\omega}\iota\omega\sigma\iota\varsigma\ \theta\epsilon\acute{\alpha}\varphi$ in Kaiserzeit und Spätantike // Ethik des antiken Platonismus. Der platonische Weg zum Glück in Systematik, Entstehung und historischem Kontext. Akten der 12. Tagung der Karl und Gertrud Abel-Stiftung. Vom. 15. Bis 18. Oktober 2009 in Münster / hrsg. Pietsch Chr. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. 2013. P. 100–103.
- ⁸⁸ *Helleman W. E.* Philo of Alexandria on Deification and Assimilation to God // *Studia Philonica Annual.* 1990. Vol. 2. P. 51–71; *Runia D. T.* The Theme of Flight and Exile in the Allegorical Thought-Word of Philo of Alexandria // *Studia Philonica Annual.* 2009. Vol. 21. P. 1–24.
- ⁸⁹ *Helleman W. E.* Philo of Alexandria on Deification and Assimilation to God // *Studia Philonica Annual.* 1990. Vol. 2. P. 54, 63.
- ⁹⁰ *Runia D. T.* The Theme of Flight and Exile in the Allegorical Thought-Word of Philo of Alexandria // *Studia Philonica Annual.* 2009. Vol. 21. P. 13 sqq, 16, 18 sqq, 20–22.
- ⁹¹ Tr. 9 (VI, 9), 11, 51. Pagal *Filonas Aleksandrietis*. Fuga. 88–92; Opif. 151; Abr. 87; *Aleknienė T.* L'énigme de la „patrie“ dans le Traité 1 de Plotin: héritage de l'exégèse philonienne? // *Recherches augustinienes et patristiques.* 2007. Vol. 35. P. 19; *Aleknienė T.* La prière à l'Un dans le Traité 10 (V 1) de Plotin et la tradition philosophique grecque // *Plato Revived, Essays on Ancient Platonism in Honour of Dominic J. O'Meara* / ed. Karfik F., Song E. W. de Gruyter. 2013. P. 337–339.
- ⁹² Tr. 9 (VI, 9), 11, 8–25.
- ⁹³ Pagal *Runia D. T.* (The Theme of Flight and Exile in the Allegorical Thought-Word of Philo of Alexandria // *Studia Philonica Annual.* 2009. Vol. 21. P. 22.).
- ⁹⁴ Žr. *Aleknienė T.* Filonas Aleksandrietis ir Plotinas: „mistinės ekstazės“ sąvokos kilmės klausimas // *Religija ir kultūra: mokslo darbai.* 2006. T. 3. P. 12–13, 15; *Aleknienė T. L'* „extase mystique“ dans la tradition platonicienne: Philon d'Alexandrie et Plotin“ // *The Studia Philonica Annual.* 2010. Vol. 22. P. 53–82, ypač P. 65–67.
- ⁹⁵ Mąstomos „tėvynės“ arba „meta-tėvynės“ sampratos istoriją ir Filono vaidmenį aptariau studijoje *Aleknienė T.* L'énigme de la „patrie“ dans le Traité 1 de Plotin: héritage de l'exégèse philonienne? // *Recherches augustinienes et patristiques.* 2007. Vol. 35. P. 1–46.
- ⁹⁶ Cher. 2; Agric. 64–65, 81; Confus. 76–82; Migr. 131; Virt. 190.
- ⁹⁷ Žyd 11, 13–16.
- ⁹⁸ De facie in orbe lunae. 943c.
- ⁹⁹ Consolatio ad Appolonium. 113c–d.
- ¹⁰⁰ Pagal *Filonas*. Migr. 131; *Plotinas*. Tr. 1 (I, 6), 8, 21–27.
- ¹⁰¹ Confus. 81.
- ¹⁰² *Runia D. T.* The Theme of Flight and Exile in the Allegorical Thought-Word of Philo of Alexandria // *Studia Philonica Annual.* 2009. Vol. 21. P. 21. Cf. *Lamberton R.* Homer the Theologian. Neoplatonist Allegorical Reading and the Growth of the Epic Tradition. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press. 1986. P. 53 ir *Berthelot K.* Philo and the Allegorical Interpretation of Homer in the Platonic Tradition (with an Emphasis on Porphyry's *De antro nympharum*) // *Homer and the Bible in the Eyes of Ancient Interpreters* / ed. Niehoff M. Leiden. Boston: Brill. 2012. P. 160–161.
- ¹⁰³ Somn. II, 70.
- ¹⁰⁴ De fuga et inventione. 61, rengdamasis pacituoti „Odisėjos“ XII, 118 eilutę, Filonas pastebi: „kalbant apie blogį, tiks poeto žodžiai“ (ὡς τὸ ποιητικὸν ἀρμόττειν ἐπὶ κακίας εἰπεῖν). P. Nieto Hernández (Philo of Alexandria and Greek Poetry // *Studia Philonica Annual.* 2014. Vol. 20. P. 135–149) pabrėžia, kad Filonas didžiuojasi savo literatūrinio išsilavinimu ir geba kūrybingai jį taikyti.
- ¹⁰⁵ Žr. Philon d'Alexandrie. De congressu eruditionis gratia. Introduction, traduction et notes par Alexandre M. Paris: Cerf. 1967. P. 61–67; *Méasson A.* Du char ailé de Zeus à l'Arche d'Alliance. Paris: Études Augustiniennes. 1986. P. 353–368; *Berthelot K.* Philo and the Allegorical Interpretation of Homer in the Platonic Tradition (with an Emphasis on Porphyry's *De antro nympharum*) // *Homer and the Bible in the Eyes of Ancient Interpreters* / ed. Niehoff M. Leiden. Boston: Brill. 2012.

- ¹⁰⁶ Colson (Philo, in Ten Volumes, with English translation by Colson Fr. H., Whitaker G. H. Cambridge, Mass: Harvard University Press. 1929), p. xvi, n. f. Šią pastabą išplėtojo M. Alexandre (*Philon d'Alexandrie*. De congressu eruditionis gratia. Introduction, traduction et notes par Alexandre M. Paris: Cerf. 1967. Vol. I. P. 61–67). Taip pat pagal Méasson A. Op. cit. P. 360–368 ir Berthelot K. Op. cit. P. 160.
- ¹⁰⁷ Aristipas, in *Diogenas Laertius*. VPh II, 79; Aristonas Chijietis, in *Jonas Stobietis*. Anth. III, 4, 109. Veikale *De liberis educandis* (rankraščiuose autoriumi vadinamas Plutarchas, bet dėl jo autorystės abejojama) minėtas palyginimas priskiriamas III a. prieš Kr. kinikui Bionui Boristeniečiui (De lib. ed. 7d.). M. Alexandre (*Philon d'Alexandrie*. De congressu eruditionis gratia. Introduction, traduction et notes par Alexandre M. Paris: Cerf. 1967. P. 63. N. 2) nurodo, kad vėlesnėje tradicijoje palyginimo autoriais laikyti Aristotelis ir netgi Gorgijas.
- ¹⁰⁸ Filonas savo veikale greitai ima vadinti Hagarą θεραπευτικός (šiuo žodžiu, θεραπεύειν, graikų filosofai vadino Penelopės tarnaites), o ne παιδίσκη, kaip ji yra pavadinta Pradžios knygos 16 skyriuje.
- ¹⁰⁹ Παροικεῖν ir κατοικεῖν poros reikšmę Filono alegorijose aptariau studijoje *Lénigme de la „patrie“ dans le Traité 1 de Plotin: héritage de l'exégèse philonienne? // Recherches augustiniennes et patristiques*. 2007. Vol. 35. P. 14 sqq. Alexandre M. (*Philon d'Alexandrie*. De congressu eruditionis gratia. Introduction, traduction et notes par Alexandre M. Paris: Cerf. 1967. P. 66. N. 2) pabrėžia, kad Filono raštuose ši opozicija daugiausiai remiama Rašto citatomis.
- ¹¹⁰ Anot Filono *Quis heres* 272–274, turtai, kuriuos žydai iškeldami paėmė iš Egipto (τὰ ἐφόδια, Pr 15, 14; Iš 12, 35–37) kaip kelionės proviziją (τὰ ἐφόδια), yra bendrojo lavinimo kultūros (ἡ ἐγκύκλιος μουσική, παιδεία) simbolis.
- ¹¹¹ Jonas Stobietis Aristonui Chijiečiui priskiriamą palyginimą cituoja iš veikalo pavadinimu „Palyginimai“ (Ὅμοιώματα). Filosofas išties *palygina*: „Aristonas sakė, kad žmonės, kurie triūsia prie bendrojo 'ciklo' mokslų (τὰ ἐγκύκλια μαθήματα), bet nesirūpina filosofija, panašūs į Penelopės jaunikius – negalėdami jos pačios gauti, jie atsigręžė į tarnaites“ (Anth. III, 4, 109). Diogeno Laertijo cituojamas Aristipas taip pat *lygina*: „Bendrojo lavinimo ('ciklo') mokslų pasimokę, bet filosofijos negavę žmonės panašūs (ὁμοίους ἔλεγεν εἶναι) į Penelopės jaunikius – jie gali turėti Melantą, Polidorą, visas kitas tarnaites, bet ką, tik neįstengia vesti pačios valdovės“ (VPh. II, 79).
- ¹¹² Tai pabrėžia M. Alexandre (*Philon d'Alexandrie*. De congressu eruditionis gratia. Introduction, traduction et notes par Alexandre M. Paris: Cerf. 1967. P. 64).
- ¹¹³ *Mikalojus Damaskietis*. Fr. 2, 28–39 (ed. Jacoby).
- ¹¹⁴ Šiame veikale jis priskiriamas kinikui Bionui (III a. pr. Kr.).
- ¹¹⁵ De lib. ed. 7c–d.
- ¹¹⁶ Diss. II, 23, 36–41. Ciceronas (De fin. V, 49) Homero Sirenas siūlė laikyti žmonių troškimo išmokti vaizdiniu.
- ¹¹⁷ Pagal Niehoff M. *Jewish Exegesis and Homeric Scholarship in Alexandria*. Cambridge: University Press. 2011.
- ¹¹⁸ Cituoja Euzebijus Cezarietis. *Preparatio evangelica* VIII, 10, 15–16 = f. 2 // ed. Holladay. Vol. III. P. 144.
- ¹¹⁹ QE. II, 45a.
- ¹²⁰ Leg. III, 4–7. Pagal Post. 29–31 (aiškinama Pr 46, 4: „Nusileisiu su tavimi į Egiptą ir iškelsiu tave į tikslą, εις τέλος“): Dievas nenusileidžia vietoje, jis palydi sielą, iš aistrų Hado kylančią į dorybės Olimpą.
- ¹²¹ Migr. 131.
- ¹²² Pagal *Alekniėnė T.* Filonas Aleksandrietis ir Plotinas: „mistinės ekstazės“ sąvokos kilmės klausimas // Religija ir kultūra: mokslo darbai. 2006. T. 3. P. 34; *Alekniėnė T.* Lénigme de la „patrie“ dans le Traité 1 de Plotin: héritage de l'exégèse philonienne? // Recherches augustiniennes et patristiques. 2007. Vol. 35. P. 36–37; *Alekniėnė T.* L' „extase mystique“ dans la tradition platonicienne: Philon d'Alexandrie et Plotin“ // The Studia Philonica Annual. 2010. Vol. 22. P. 82 ir La prière à l'Un dans le Traité 10 (V 1) de Plotin et la tradition philosophique grecque // Plato Revived, Essays on

Ancient Platonism in Honour of Dominic J. O’Meara / ed. Karfik F., Song E. W. de Gruyter. 2013. P. 341. Neseniai paskelbtame straipsnyje J. Otto (Philo, Judaeus? A re-evaluation of why Clement calls Philo „The Pythagorean“ // *Studia Philonica Annual*. 2013. Vol. 25. P. 115–138) siekia parodyti, kad puikiai Filono Aleksandriečio veikalus pažįstantį Klemenšą Aleksandrietį jie pasiekė ne per krikščionių bendruomenę (kur būtų patekę tiesiai iš artimiausio Filono mokinių žydų rato), bet todėl, kad buvo ganėtinai plačiai žinomi ir skaitomi filosofija, ypač platonine pitagorine jos pakraipa, besidominčių intelektualų, taip pat ir Klemenso mokytojų (P. 134–136). Panašiu būdu Filono kūriniai galėjo pasiekti ir platoniką Plotiną.

¹²³ Pagal Tr. 33 (II, 9), 5, 23–25; 15, 21–26; Tr. 1, (I, 6), 8, 16 sqq; Tr. 51 (I, 8), 7, 12–15. Skaityti gnostikų raštus „normaliam“ graikų filosofui buvo ne ką lengviau nei Filono žydų Raštų komentarus.

¹²⁴ *Filonas*. Fug. 62–63, *Plotinas*. Tr. 51 (I, 8), 7. „Teaiteto“ 176a–b svarbą Plotino polemikoje su gnostikais aptariau *Aleknienė T.* Les traces de la polémique antignostique dans le *Traité 51* de Plotin // Plotin et les Gnostiques. Au-delà de la tétralogie antignostique de Plotin / ed. Soares L., Hoffmann Ph., van den Kerchove A., Balaudé J.-Fr. Nanterre: Presses Universitaires de Paris Ouest. Rengiama spaudai (2016).

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. *Aleknienė T.* Filonas Aleksandrietis ir Plotinas: „mistinės ekstazės“ sąvokos kilmės klausimas // Religija ir kultūra: mokslo darbai. 2006. T. 3. P. 7–36.
2. *Aleknienė T.* L’énigme de la „patrie“ dans le *Traité 1* de Plotin: héritage de l’exégèse philonienne? // Recherches augustiniennes et patristiques. 2007. Vol. 35. P. 1–46.
3. *Aleknienė T.* L’ „extase mystique“ dans la tradition platonicienne: Philon d’Alexandrie et Plotin“ // The *Studia Philonica Annual*. 2010. Vol. 22. P. 53–82.
4. *Aleknienė T.* La prière à l’Un dans le *Traité 10* (V, 1) de Plotin et la tradition philosophique grecque // Plato Revived, Essays on Ancient Platonism in Honour of Dominic J. O’Meara / ed. Karfik F., Song E. W. de Gruyter. 2013. P. 326–342.
5. *Aleknienė T.* Les traces de la polémique antignostique dans le *Traité 51* de Plotin // Plotin et les Gnostiques. Au-delà de la tétralogie antignostique de Plotin / ed. Soares L., Hoffmann Ph., van den Kerchove A., Balaudé J.-Fr. Nanterre: Presses Universitaires de Paris Ouest. Rengiama spaudai (2016).
6. *Armstrong A. H.* Plotinus with an English Translation by Armstrong A. H. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. 1989.
7. *Berthelot K.* Philo and the Allegorical Interpretation of Homer in the Platonic Tradition (with an Emphasis on Porphyry’s *De antro nympharum*) // Homer and the Bible in the Eyes of Ancient Interpreters / ed. Niehoff M. Leiden. Boston: Brill. 2012. P. 155–174.
8. *Bonazzi M.* Towards Transcendence: Philo and the Renewal of Platonism in the Early Imperial Age // Philo of Alexandria and Post-Aristotelian Philosophy / ed. Alessi Fr. Leiden. Boston: Brill. 2008. P. 233–251.
9. *Dillon J.* The Hierarchy of Being as Framework of Platonic Ethical Theory // Ethik des antiken Platonismus. Der platonische Weg zum Glück in Systematik, Entstehung und historischem Kontext. Akten der 12. Tagung der Karl und Gertrud Abel-Stiftung. Vom. 15. Bis 18. Oktober 2009 in Münster / hrsg. Pietsch Chr. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. 2013. S. 91–98.
10. *Göransson T.* Albinus, Alcinous, Arius Didymus // *Studia Graeca et Latina Gothoburgensia*. Vol. 61. Göteborg. 1995.
11. *Helleman W. E.* Philo of Alexandria on Deification and Assimilation to God // *Studia Philonica Annual*. 1990. Vol. 2. P. 51–71.
12. *Karfik F.* Mittelplatonische Lehre *de finibus* bei Stobaios, Alkinoos und Apuleius // Ethik des antiken Platonismus. Der platonische Weg zum Glück in Systematik, Entstehung und historischem Kontext. Akten der 12. Tagung der Karl und Gertrud Abel-Stiftung. Vom. 15. Bis 18. Oktober 2009 in Münster / hrsg. Pietsch Chr. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. 2013. S. 115–129.

13. *Lamberton R.* Homer the Theologian. Neoplatonist Allegorical Reading and the Growth of the Epic Tradition. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press. 1986.
14. *Lamberton R.* The Neoplatonists and the Spiritualization of Homer // *Homer's Ancients Readers. The Hermeneutics of Greek Epic's. Earliest Exegetes* / ed. Lamberton R., Keaney J. J. Princeton. University Press. 1992. P. 115–131.
15. *Matusova E.* Allegorical Interpretation of the Pentateuch in Alexandria: Inscribing Aristobulus and Philo in a Wider Literary Context // *Studia Philonica Annual*. 2010. Vol. 22. P. 1–51.
16. *Männlein-Robert I.* Tugend, Flucht und Ekstase: Zur ὁμοίωσις θεῶν in Kaiserzeit und Spätantike // *Ethik des antiken Platonismus. Der platonische Weg zum Glück in Systematik, Entstehung und historischem Kontext. Akten der 12. Tagung der Karl und Gertrud Abel-Stiftung. Vom. 15. Bis 18. Oktober 2009 in Münster* / hrsg. Pietsch Chr. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. 2013. S. 99–111.
17. *Méasson A.* Du char ailé de Zeus à l'Arche d'Alliance. Paris: Études Augustiniennes. 1986.
18. *Niehoff M.* Jewish Exegesis and Homeric Scholarship in Alexandria. Cambridge: University Press. 2011.
19. *Niehoff M.* Philo and Plutarch on Homer // *Homer and the Bible in the Eyes of Ancient Interpreters* / ed. Niehoff M. Leiden. Boston: Brill. 2012. P. 127–153.
20. *Nieto Hernández P.* Philo of Alexandria and Greek Poetry // *Studia Philonica Annual*. 2014. Vol. 20. P. 135–149.
21. *Nikiprowetzky V.* Le Commentaire de l'Écriture chez Philon d'Alexandrie. Leiden: Brill. 1977.
22. *Otto J.* Philo, Judaeus? A re-evaluation of Why Clement Calls Philo „The Pythagorean“ // *Studia Philonica Annual*. 2013. Vol. 25. P. 115–138.
23. *Pépin J.* Mythe et Allégorie. Les origines grecques et les contestations judéo-chrétiennes. Paris: Aubier. 1958.
24. *Pépin J.* La tradition de l'allégorie. De Philon d'Alexandrie à Dante. Paris: Études augustiniennes. 1987.
25. *Philonis Alexandrini.* De fuga et inventione // *Opera quae supersunt*. Vol. III / ed. Cohn L., Wendland P. Berolini: W. de Gruyter. 1898. P. 111–155.
26. *Philo.* In ten volumes, with English translation by Colson Fr. H., Whitaker G. H. Cambridge, Mass: Harvard University Press. Vol. I. 1929.
27. *Philon d'Alexandrie.* Œuvres de Philon d'Alexandrie. Collection dirigée par Arnaldez R., Pouilloux J., Montdesert Cl. Paris: Cerf. 1961 sqq.
28. *Philon d'Alexandrie.* De congressu eruditionis gratia. Introduction, traduction et notes par Alexandre M. Paris: Cerf. 1967.
29. *Plato.* Opera. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Burnet J. Vol. 5. Oxford: Clarendon Press. 1900–1910.
30. *Plotino.* Enéadas I–II. Introducción, traducción y notas de Jgal I. Madrid: Gredos. 1982.
31. *Plotinus.* Opera / ed. Henry P., Schwyzer H.-R. Vol. 3. Oxford : Clarendon Press. 1964–1982.
32. *Plotin.* Traité 1 (I, 6). Introduction, traduction, commentaires et notes par Darras-Worms A. L. Paris: Cerf. 2007.
33. *Runia D. T.* The Text of the Platonic Citations in Philo of Alexandria // *Studies in Plato and the Platonic Tradition: Essays Presented to John Whittaker* / ed. Joyal M. Aldershot. Brookfield. 1997. P. 261–291.
34. *Runia D. T.* The Theme of Flight and Exile in the Allegorical Thought-Word of Philo of Alexandria // *Studia Philonica Annual*. 2009. Vol. 21. P. 1–24.
35. ΠΛΩΤΙΝΟΥ Εννεας πρωτη. Αρχαιο κειμενο, μεταφραση, σχολια. Καλλιγας Π. Αθήναι: Κεντρον εκδοσεως εργαων ελληνων συγγραφεων. 1994.

Tatjana ALEKNIENĖ

FLIGHT TO THE FATHERLAND: HISTORY OF AN EXEGETICAL STRATEGY

S u m m a r y

The article provides a survey of the results of several of my studies published in French and dedicated to the role of Philo of Alexandria's exegetical works in the history of philosophical exegesis. My aim is to prove two statements which contradict traditional views among the historians of philosophy, namely: a) that the exegete of the Jewish Scriptures Philo of Alexandria (ca 25 BC – 45 AD) should be considered as one of those who initiated philosophical interpretation of non-philosophical texts; b) that the philosopher Plotinus (ca 205–270), who has studied in Alexandria for a long period of time, probably knew Philo of Alexandria's exegetical works.

The investigation is based on the analysis of the works of Philo of Alexandria and of Plotinus, and of other ancient texts, with a special attention to the commentaries of Greek authors who transpose the physical movement into an allegory of the journey of the soul. I show that the phrase from Plato's *Theaetetus* which became famous in the Platonic tradition and where Socrates says that “to flight from here” to the pure divine world means “to become like God”, and “to become like God” means “to become righteous and holy and wise” (176a–b), provided a perfect ground for the genesis of such considerations. In the *Theaetetus*, the discussion is on “becoming like”, but one could also speak about other experiences of approaching God (for example, “turning to”). In the history of exegetical strategies, the main point is that physical movement is understood as a journey of the soul. The influence of the text of the *Theaetetus* is felt in the famous passage of Plotinus' tractate “On Beauty” (En. I, 6) which exalts the soul's “flight” to its “true fatherland”. It is also clear that Plotinus is interested more in the exegetical formula found in Plato's dialogue than in the character of Odysseus himself who was not very popular in the Platonic tradition.

One may suppose that Platonic exegesis of Homer's *Odyssey* did not appear before the 2nd century AD. On the other hand, it was already in the 1st century AD that Philo of Alexandria, an admirer of Plato's philosophy, ingeniously applied the allegory of the journey of the soul to explain different journeys and other spatial movements of the characters of the Jewish Scriptures. Philo, the zealous exegete of the Jewish Scriptures and their “translator” into Greek philosophical language, was probably the first who recognized the exegetical power of Socrates' words in the *Theaetetus* and who impressively developed it in his works. It is beyond doubt that earlier Greek philosophical tradition provided Philo's reflections with certain pieces for constructing the allegory of the journey of the soul. On the other hand, the traditional Jewish scriptural exegesis gave no less impetus to explain physical movements in the figurative sense.

For the possibility to consecrate myself to a thorough analysis of the exegetical development of the formula of *Theaetetus* in the Platonic tradition, I am grateful to the Research Council of Lithuania which financed my research project “Philo of Alexandria and Greek philosophical culture” (MIP-064/2014).

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: egzegezė, alegorija, platonizmas, *Teaitetas*, Odisėjas, Filonas Aleksandrietis, Plotinas.

KEY WORDS: exegesis, allegory, Platonism, *Theaetetus*, Odysseus, Philo of Alexandria, Plotinus.

Tatjana ALEKNIENĖ – Lietuvos edukologijos universiteto Istorijos fakulteto Visuotinės istorijos katedros profesorė. Adresas: T. Ševčenkos g. 31, k. 207. El. paštas: tatjana.alekniene@leu.lt.

Tatjana ALEKNIENĖ is the professor at the Department of the Universal History (Faculty of the History) at the Lithuanian University of Educational Sciences. Address: T. Ševčenkos g. 31, k. 207. E-mail: tatjana.alekniene@leu.lt.